

FARKAS DÁNIEL*

Irány Baku!

MŰHELY

A Dunsterforce története

„Egy brit tábornok egy perzsa kikötőből kifut a Kaszpi-tengerre (mely az egyetlen tenger, amit eddig nem hasított brit hajó) egy szerb zászló alatt hajózó, a dél-afrikai holland elnökről elnevezett gőzös fedélzetén, hogy megmentse egy csapat örményt a törököktől egy forrongó orosz városban” – örökíti meg Lionel Dunsterville tábornok különös missziójának egyik legjellemzőbb pillanatát.¹ A misszió a groteszk és zavaros pillanatok egyvelege. 1918. január 27-én Dunsterville tábornok 55 fő élén, egy 41 járműből álló gépkocsikaravánnal elhagyta Bagdadot, majd hosszú út megtétele után, 1918. szeptember 15-én három rekvirált gőzös fedélzetén, körülbelül 900 fővel visszaérkezett Enzelibe, Perzsia egyik Kaszpi-tengeri kikötőjébe.² A két időpont között az alakulat az erősítések folyamatos érkezésével teljesen átalakult, többször változtatott főhadiszállást, egységei több száz mérföldet tettek meg, akár többször is ugyanazon az útvonalon. A célok és a módszerek is folyamatosan változtak. A brit hadvezetés mind politikai, mind fizikai értelemben rendkívül összetett stratégiai térben igyekezett megvalósítani céljait a Dunsterforce felhasználásával, illetve a folyamatosan változó körülmények között meghatározni, hogy az adott helyzetben melyek is ezek.

Az expedíció legfontosabb jellegzetessége a hiány: információ-, anyag- és emberhiány. E jellegzetesség kiemelésével egyetlen szála fűzhető fel a misszió szerteágazó története. Az általános hiányból és a „vákuumhelyzetből” következik, hogy a missziót a történeti munkák mellékszálként kezelik, többnyire csak kisebb epizódokként említik, a Dunsterforce kis létszáma és relatíve kis intenzitással vívott harcrai az első világháború apokaliptikus ütközetei mellett eltörpülnek. Ugyanakkor jelenléte és tevékenysége a stratégiai vákuumban jóval komolyabb hatású volt, mint sugallják a feldolgozások. Története önmagában, egy sajátos mellékhadműveletként is, sok újdonsággal szolgál. Az orosz polgárháború idején a kaukázusi térségbe benyomuló külföldi csapatok kényszerpályájának jellemző formáját mutatta az, ahogy a Dunsterforce igyekezett az egyes helyi frakciók között manőverezni. A misszió sorsa bizonyos szempontból kuriózum is volt: ez volt gyakorlatilag az egyetlen

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza (1088 Budapest, Reviczky u. 4.). Az írás az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

1 Dunsterville, 1920. 219. A gőzöst Paul Krugerről, az utolsó transvaali búr elnökről nevezték el.

2 TNA WO 95/5042/5. A Dunsterforce hadinaplója (Dunsterforce War Diaries), 1918. szeptember 15.

eset, amikor egy orosz területre küldött antantmisszió valóban kénytelen volt szembeállni a központi hatalmak előrenyomulásával. A helyzet katonai és politikai kezelése speciális folyamatokat hívott életre; különleges siker és különleges kudarc volt egyszerre, ahogy a britek képesek voltak katonai erejüket messze meghaladó stratégiai sikereket elérni, ugyanakkor súlyos politikai hibákat ejtettek, és a helyi erők elidegenítésével gyakorlatilag elvetették a későbbi kaukázusi kivonulásuk (1919) okainak magvait.

Jelen írás a missziónak az orosz és a helyi viszonyokba történő beavatkozását, valamint a konkrét katonai eseményeket mutatja be. Tevékenységén belül az 1918. augusztus–szeptember folyamán lezajló bakui és észak-perzsi, kritikus jelentőségű védelmi harcokra koncentrálunk, míg az időben kiterjedtebb korábbi időszakokat relatíve kisebb részletességgel kívánjuk tárgyalni, mintegy előzményként a fentebb említett hadműveletekhez. Elsősorban a Dunsterforce hivatalos hadinaplói-ra, illetve a résztvevők naplói-ra és más visszaemlékezéseire támaszkodunk, míg a bevezető részben a memoárok vonatkozó részein túl a másodlagos szakirodalom, valamint a magasabb szintű döntéseket illetően az angol stratégiai döntéshozás egyes dokumentumai alapján ismertetjük a történéseket.

A vákuum kialakulása: a Kaukázus és Perzsia helyzete, 1914. augusztus – 1918. január

A Kaukázus és Perzsia – mint hadműveleti irány – a világháború elejétől kezdve komoly szerepet töltött be, hozzá kell tenni azonban, hogy jelentőségét nehezen lehetett pontosan meghatározni. Az Oszmán Birodalom ifjútörök vezetését a németek már a háború kitörésekor a nagy pántörök birodalom megteremtésének lehetőségével csábították a háborúba, aminek kezdő lépése nem volt más, mint a Kaukázus, ezután Perzsia, majd mindezt követően Oroszország közép-ázsiai türk lakosságú területeinek meghódítása.³ A hadiállapotot bejelentő ifjútörök proklamáció ugyan csak a pántörök és pániszlám birodalom létrehozását nevezte meg háborús célként,⁴ így elméletileg meghatározta a török erők tevékenységének súlypontját is.

A pántörök-pániszlám álom megvalósítása érdekében tett oszmán-török lépések folyamatosan komoly aggodalmakra adtak okot az antant számára. A háború első nagy offenzíváját a kaukázusi fronton indították a törökök, amelyet – bár kudarcot vallott – még sok másik követett, gyakran teljesen homályos politikai célokkal, katonai jelentőség nélkül.⁵

A török főerők fenyegetésén kívül a Kaukázusban már 1914-től állandó veszélyt jelentettek a cári befolyásra az oroszok ellen forduló helyi erők.⁶ Az orosz hadvezetés rendkívül agresszívan válaszolt, a lázadó láz és adzsár törzsek lakosságának

3 Allen–Muratoff, 1953. 234–236.

4 Walker, 1990. 40.

5 Allen–Muratoff, 1953. 249–285., 388–389.

6 Uo. 248.

majdnem 90 százalékát kiirtották a háború végére.⁷ Az azerbajdzsáni muszlim török/tatár lakosságot az oroszok nem is hívták be fegyveres szolgálatra⁸ – ez azonban hosszú távon politikai értelemben kontraproduktív volt, mivel ugyanekkor az azeriek antagonisztikus ellenfelei, az örmények önálló önkéntes egységekben szolgálhattak a cári hadseregben.⁹ A kaukázusi haderők a közismerten muszlimellenes orosz fő-kormányzó, Illarion Voroncov-Daskov vezetése alatt álltak,¹⁰ aminek egyértelműen azeriellenes éle volt. Mindez rendkívül fontos a történések helyszíne, Baku és Orosz-Azerbajdzsán szempontjából. Az említett döntések jelentősen elmélyítették az azeriek és az oroszok, valamint az azeriek és az örmények közötti ellentétet.

Ami Perzsiát illeti, északnyugati részén, Tabriz vidékén, Perzsa-Azerbajdzsánban már a háború eleje óta állomásoztak orosz csapatok, hogy megakadályozzák a kaukázusi hadsereg balszárnyának átkarolását. Az 1914–1915. évi téli török offenzíva idején az orosz csapatok visszavonulása miatt először léptek a háború során török csapatok perzsa földre, és ezt a támadást törökbarát muszlim irreguláris – főleg kurd – alakulatok megjelenése követte,¹¹ ami jelezte a térség – a Kaukázus vidékéhez hasonló – instabilitását, valamint ellenségességét az antant-hatalmakkal szemben.

Mindehhez hozzájárult a háború előtti alkotmányos forradalom nyomán kialakult teheráni helyzet.¹² Érzékelhető volt, hogy a megalakulásától kezdve orosz-és britellenes Perzsa Demokrata párt az antant katonai erőinek kényszerítő jelenléte nélkül egyértelműen a központi hatalmak irányába fogja elmozdítani a perzsa politikát. Éppen ezért már 1914-ben támadásba lendültek az északon állomásozó orosz csapatok, és Teheránból Kermánsáhbba űzték a németbarát perzsa demokratákat. 1916-ban Nyikolaj Baratov tábornok hadteste űzte ki őket innen végleg, egy Teheránban, a németekkel közösen szervezett puccsra reagálva.¹³ Északon, Gilán tartományban egy sajátos perzsa kezdeményezés, a pániszlám húrokat pengető Mirza Kúcsek kán mozgalma bontott zászlót 1915-ben, és a nyugati hódítók elleni küzdelmet tűzte ki elsődleges célul. Ez rendkívül jól jött a német-oszmán hadicélok szempontjából, és a szövetség mindkét tagja igyekezett támogatni a kezdeménye-

7 Swietochowski, 2004. 79–80.

8 Altstadt, 1992. 157. Az azeri lakosságot az orosz népszámlálásokban török vagy tatár meghatározás alatt regisztrálták, mivel etnikailag, nyelviileg a tatár népcsoportok és az anatóliai törökség rokona volt. Tatár/török meghatározásukkal általában a „türk” népcsoportokhoz való tartozásukat jelezték az oroszok. Az azeriek etnikai hovatartozásáról és a törökséghez való viszonyáról lásd: Adam, 2014. A továbbiakban az azeri kifejezést használjuk az akkori Oroszországban élő török nyelvű, muszlim lakosságra.

9 Katchanzouni, 2013. 38. Ezeket az örmény alakulatokat 1915-ben hivatalosan feloszlatták, legénységüket beolvasztották a reguláris orosz haderőbe, de például Perzsiában Baratov expedíciós hadtesténél még 1917-ben is találunk örmény milíciákat. A beolvasztásról: Katchanzouni, 2013. 38.; a megmaradt örmény milíciákról: Allen–Muratoff, 1953. 442.

10 Altstadt, 1992. 157.

11 Allen–Muratoff, 1953. 294–295.

12 Atabaki, 2006.

13 Allen–Muratoff, 1953. 373.

zést.¹⁴ Délen Sir Percy Sykes szervezte meg a londoni hadügyminisztérium megbízásából a „délperzsa lövészeket”.¹⁵

A fenyegetéseket az orosz haderő egyelőre képes volt kezelni, sőt komoly sikereket is elérni a kaukázusi fronton, ám erőforrásai hosszú távon elégtelennek bizonyultak. A hadműveleti terület kiterjedt, a kezelendő problémák túlságosan nagyok voltak. A kaukázusi fronton harcoló csapatok már 1916 elején akut emberhiányban szenvedtek, komolyabb utánpótlás nélkül,¹⁶ és a hiányos hírszerzés az egyébként is súlyos helyzetet csak tovább nehezítette.¹⁷

Az orosz csapatok dezintegrációja a Kaukázusban az 1917. februári forradalom után – a nyugati fronthoz hasonlóan – hamarosan elkezdődött. A folyamat felgyorsították a hadsereg mögötti területeken erőre kapó szeparatista csoportok: Gandzsában azeri milícia alakult, az örmény szabadcsapatok is újjáalakultak.¹⁸ A Szentpétervár által kinevezett Transzkaukázusi Bizottság képtelen volt megbirkózni a nehézségekkel, a fővárosból érkező ellentmondásos parancsok csak rontottak a helyzetben. A front gyorsan haladt az összeomlás felé, és a harc folytatása érdekében szükségessé vált a britek beavatkozása.

Az idő sürgetett, mivel az 1917 elején ideiglenesen harc képtelenné vált törökök a háborítatlanul töltött hónapok alatt lassan erőre kaptak.¹⁹ 1917 májusában Musztafa Kemal pasa több fontosabb települést elfoglalt, ezzel pánikot váltva ki az örmény politikai vezetésben.²⁰

Ekkorra az is egyértelművé vált, hogy bizonyos kezdeményezések ellenére – mint amilyen Baratov tábornoké, az 1. kaukázusi kozák hadtest parancsnokéé volt, aki igyekezett csapatait angol segítséggel egyben tartani – az orosz csapatok hamarosan teljesen elhagyják a frontvonalat.²¹ Júniusban Nyikolaj Jugyenyics tábornok, a kaukázusi orosz főparancsnok lemondott. Szeptemberre az erzurumi főhadiszállást teljes egészében hatalmukba kerítették a katonatanácsok.²² Ugyanekkor kezdett erőre kapni Kúcsek kán giláni mozgalma; az oroszok nemcsak egyszerűen passzivitást mutattak a mozgalom vonatkozásában, hanem a hazavonuló csapatok egyenesen elkezdték átadni fegyvereiket a dzsangalíknak.²³ Az orosz hadseregen belüli politikai ellentétek sem segítettek a rendteremtésben. Gandzsában a kozák lovasság tétlenül nézte, hogy az azeri felkelők lefegyverezték és kifosztot-

14 Dailami, 1990. 43–59.

15 Sykes, 1921. 101–116.

16 Allen–Muratóff, 1953. 377.

17 Uo. 439–440.

18 Altstadt, 1992. 164.; Walker, 1990. 243–245.

19 Allen–Muratóff, 1953. 450.

20 Walker, 1990. 245.

21 TNA CAB 23/2. A háborús kabinet ülésének jegyzőkönyvei, 1917. május 28. 5. perc.

22 TNA CAB 23/4. A háborús kabinet ülésének jegyzőkönyvei, 1917. szeptember 13. 5. perc.

23 Dailami, 1990. 45. A dzsangalí mozgalom (az angol forrásokban Jangali, Jungali néven is szerepel) egy regionális, a nyugati befolyást ellenző felkelő mozgalom volt Perzsia Gilán tartományában, a Kaszpi-tenger déli partján. Nevét a perzsa „erdő” szóról kapta, tekintve hogy tevékenységi területe az erdőkkel sűrűn fedett Gilán tartományra korlátozódott. A mozgalom, jóllehet regionális maradt, országos igényekkel is fellépett, egész Perzsiát kívánta megtisztítani a nyugati befolyástól. Reza Pahlavi sah uralkodása elején az 1920-as évek konszolidációs intézkedései a dzsangalí mozgalmat is felszámolták.

ták a visszavonuló orosz csapatokat.²⁴ 1917. november 7. után aztán a hadsereg visszavonulását nemcsak az orosz kormány tehetetlensége, hanem immár politikai programja is elősegítette. Az új bolsevik kormány döntött Oroszország háborús részvételéről: november 12-én elrendelte a harctevékenységek beszüntetését a központi hatalmak és a törökök ellen. Ezzel véget értek az orosz hadsereg képességeire és szándékaira vonatkozó latolgatások.

A megoldási kísérlet, amellyel az angol kormány a helyzetre próbált reagálni, elsősorban a törökökkel antagonisztikus viszonyban lévő – és a háború során elkövetett kölcsönös atrocitások után még inkább ellenséges – örményekre kívánt alapozni. Az angol számítások szerint 1917 októberében mintegy 150 ezer örmény harcolt az orosz hadsereg soraiban, őket kívánták az orosz kormánnyal együttműködve a Kaukázusba vezényelni, hogy így aztán egy óriás örmény nemzeti milíciával állják a törökök útját.²⁵ A terv figyelemre méltó vonása, hogy egy szó sem esik benne az ekkor már fegyveres erővel is rendelkező azeriekről, akik ennek a leendő haderőnek a hátában helyezkedtek el, illetve nem reflektált egy ekkora örmény haderő létrehozásának oroszországi politikai következményeire sem. Itt figyelhető meg először egyértelműen, hogy a brit hadművelleti tervezés nem ismerte kellően a terület viszonyait, ami majd a további terveket és műveleteket is jellemezni fogja.

1917. december elején a háborús kabinet jóváhagyta, hogy egy kiképző expedíciót küld Tifliszbe (ma Tbiliszi), a kormány már nemcsak örmény, hanem grúz és azeri (!) egységek kiképzését is előirányozta a központi hatalmak elleni harc folytatása céljából. A leendő brit kiképzőbázis helyéül Tifliszt határozta meg a döntés. Mirza Kúcsek kánról és a perzsa korridor helyzetéről egyelőre még szó sem esett.²⁶ Az akciónak stratégiaileg egy nagyobb intervencióba, a franciák ukrajnai hadszervezési műveleteibe kellett illeszkednie, hogy ezáltal újjászervezzék, szinte teljes egészében pótolják az összeomlott keleti frontot.²⁷ December 22-én London az expedíció tervét belefoglalta az Oroszországgal kapcsolatos külpolitikai memorandumába is, amelyet a franciák is elfogadtak.²⁸ Ebben leszögezték, hogy az akció a többi, ugyanebben az időben más területekre indított expedícióval együtt nem szándékozik ellenforradalmi mozgalmakat támogatni, és nem célja beavatkozni az orosz belpolitikai ügyekbe, így igyekezve politikai értelemben előkészíteni a kiképzők útját. Az ezután következő események egyszerre teszik majd haszontalanná és valótlaná ezt a kijelentést.

24 Altstadt, 1992. 170.

25 TNA CAB 23/4. A háborús kabinet ülésének jegyzőkönyvei, 1917. október 23.

26 TNA CAB 23/4. A háborús kabinet ülésének jegyzőkönyvei, 1917. december 7.

27 TNA WO 95/5042.1. A Dunsterforce helyzetjelentése, 1918. január 21. 1. melléklet.

28 TNA CAB 23/4. A háborús kabinet ülésének jegyzőkönyvei, 1917. december 27. 1. melléklet.

Út Tifliszbe: a misszió első irányváltása

A létrehozni kívánt kiképzőmisszió tagjait a Brit Birodalom összes szegletéből tobozolták. Maga a parancsnok, Lionel Dunsterville dandártábornok 1917. december 24-én, éppen karácsonyeste kapta kézhez a menetparancsát Pesavarban. Új-Delhi-ben kapta meg a további információkat missziójáról, majd 1918. január 6-án indult Karacsiból Baszra felé, és végül január 18-án érte el Bagdadot.²⁹ Vezérőrnaggyá nevezték ki, és egy hadosztálynak megfelelő vezérkart rendeltek mellé³⁰ – ez meglehetősen pontossággal mutatja a brit terveket Tifliszt illetően. Egy magasabb egységhez szükséges tisztikar állt fel. A legénység főleg a nyugati frontról érkezett, és pedig legfőképp ausztrál, új-zélandi és dél-afrikai csapatokból.³¹ Úgy tűnik, a hadműveleti tervezők az akciót leginkább egy hagyományos gyarmati expedícióval tartották egyenértékűnek, ahol a bennszülöttek kezelésében járatos katonaság a legmegfelelőbb. Nagymértékben számított az adott tisztek nyelvtudása.³² Maga Dunsterville is leginkább perzsa- és oroszstudása miatt került a parancsnoki posztra.³³

Fontos tisztáznunk, hogy az expedíciót ebben a formájában nem harcoló alakulatnak szánták, hanem az újonnan felállítandó haderőt kiképző egységnek. A küldetés titkossága³⁴ – a katonai zsargonban egyenesen „dugdოსott dandárnak” (Hush-Hush Brigade) nevezték a kaukázusi katonai missziót³⁵ – talán meglepő lehet egy kiképzőakció esetében. Ez valószínűleg szükséges óvintézkedés volt; a tervezők nyilván tisztában voltak azzal, hogy az expedíciónak zavaros fennhatóságú, komoly kockázatokat rejtő terepszakaszokon kell áthaladnia, amíg eléri Tifliszt. A török stratégiai tervezés a hadsereg relatíve rossz állapota ellenére sem tett le teljesen a Kaukázust illető terveiről.³⁶ Ennek megfelelően egy brit expedíció útnak indulásának híre siettethette volna Isztambult egy esetleges támadásban.

Az expedíció meglepően légüres térbe indult, információs és fizikai értelemben is. Török haderő nem tartózkodott perzsa területen, az oroszok bizonytalan létszámmal képviseltették magukat a térségben, Baratov tábornok éppen Kermán-sáhban igyekezett csapatokat gyűjteni a briteknek ígért orosz önkéntes erők felállításához.³⁷ Egyébként csak ismeretlen számú visszavonuló orosz katona, bizonytalan pártállású kurd törzsek és Kúcsek kán emberei voltak előttük.³⁸

Ennek a sajátos vákuumnak a létezése határozta meg a továbbiakban követendő hadmozdulatokat is. A londoni főparancsnokság javaslata szerint a Dunsterforce-nak eleinte csak Hamadánig kellett volna előrehaladnia, majd itt várnia a helyzet felderítéséig. Dunsterville ezt visszautasította, és közölte, hogy hosszabb

29 Dunsterville naplója, 1917. december 24., 1918. január 6., január 18.

30 Uo. 1917. december 24.

31 Dunsterville, 1920. 9.

32 Uo. 1920. 10.

33 Arslanian, 1980. 200.

34 Dunsterville naplója, 1917. december 28.

35 Uo. 1918. január 19. Néhol Hush-Hush Armyként szerepel.

36 Allen–Muratoff, 1953. 459.

37 TNA CAB 23/5. Minutes of the Meeting of the War Cabinet, 1918. január 2. 3. perc.

38 Dunsterville, 1920. 13–14.

megállás nélkül el kívánja érni Tifliszt, mivel Perzsián belül a telefon-összeköttetés zavarai miatt nem fog tudni folyamatosan értesülni a helyzetről.³⁹ A követni kívánt útvonal, amelyet az angolok egyik tifliszi ügynöke javasolt, Perzsián keresztül haladt, majd Perzsa-Azerbajdzsánt elkerülve Enzeli kikötőjéből a Kaszpi-tengeren folytatódott, Bakuban érte el a szárazföldet ismét, ezután innen a Kura folyó völgyében Tifliszbe tartott egyenesen.⁴⁰ Néhány brit ügynök egyénileg előre indult, hogy információkat gyűjtsön és logisztikai előkészítést végezzen.⁴¹

Egyikük, G. M. Goldsmith százados 1918. január 23-án jelezte is, hogy a „dugdosott dandár” missziója lelepleződött.⁴² Ez a kellemetlen hír arra készítette Dunsterville-t, hogy január 27-én, az esetleges ellenakciókat megelőzve, csapatának egy kis részét, kiképzőtisztjei közül 11-et és további 8 fős legénységet magához véve az összes rendelkezésére álló (40) gépjárművel elinduljon észak felé.⁴³ Ez kétségtelenül kényszerakció volt. Nem kevesebb mint 90 főt hagyott hátra Bagdadban, azonban már korábban egyértelművé vált, hogy Baratov szállítóeszközei használhatatlanok,⁴⁴ a saját járművei közül pedig mindössze hat volt személyszállító, az összes többi tehergépjármű, amelyekre szükség volt a misszió anyagi fedezetéhez szükséges nagy mennyiségű készpénz és a teljes, hosszú időre tervezett eszköz-szükségletek szállításához.⁴⁵

Az elenyésző erejű expedíció előrehaladása (1. ábra) gyakorlatilag zavartalan volt, legalábbis ami az ellenséges tevékenységet illeti. A kurd fosztogatók a kemény télben nem portyáztak az utakon.⁴⁶ Az oszlop az indulás másnapján, január 28-án érte el Perzsiát Kaszre-Sirinnél,⁴⁷ ahol Baratov tábornok orosz csapatai bizonyos mértékben még ellenőrzésük alatt tartották a helyzetet. Január 31-én egy német felderítőgép az egyik karavánszerájnál felfedezte a gépkocsioszlopot, az információt azonban nem tudta továbbítani, ugyanis a hazaúton lelőtték⁴⁸ – ez volt az egyetlen alkalom az út során, amikor az alakulatot a közvetlen lelepleződés veszélye fenyegette. Február 3-án az oszlop elérte az orosz főhadiszállást, Kermánsáhot, innentől kezdve az oroszok által biztosított üzemanyaggal folytatta az utat.⁴⁹ Folyamatosak voltak a meghibásodások, és a magas hóban többször is elakadtak a járművek – gyakran többnapos leállásra kényszerülve –, ezenkívül gyakran egyszerűen letértek az útról, és az érintetlen hóban és az úttest melletti laza talajban megfeneklettek.⁵⁰

39 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. január 23.

40 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. január 19.

41 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. január 21. Vö. Dunsterville, 1920. 23.

42 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. január 23.

43 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. január 25. Vö. Dunsterville, 1920. 16.; Dunsterville naplója, 1918. január 27. A számadatok kismértékben eltérőek (1-2 fő és jármű), a hadinapló számadatait vettem alapul.

44 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. január 21.

45 Dunsterville, 1920. 12.

46 Uo. 18–19.

47 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. január 28.; Dunsterville naplója, 1918. január 28.

48 Dunsterville naplója, 1918. január 31., február 1.

49 Dunsterforce, 1920. 15.

50 Uo. 17.; Dunsterville, 1921. 155–164.

1. ábra.
A kaukázusi kiképzőmisszió
hozzávetőleges útvonala Enzelibe,
1918. január–február

Zavarosak voltak a hírek Kúcsek kán britekhez való viszonyáról. Az egyik brit ügynök garanciát kapott tőle, hogy átengedi a gépkocsioszlopot,⁵¹ más beszámolók szerint Kúcsek kán harcosai támadni kívántak, ám nem kaptak garanciát Enzeliből, a visszavonuló orosz csapatok legközelebbi központjából arra, hogy az orosz csapatok nem fognak beavatkozni, ha a menetoszlopaik között manőverező angol gépkocsioszlopot támadás éri.⁵² Ebben az esetben Dunsterville-nak egyszerűen az általános káosz játszott a kezére, hogy elérje Enzelit, mivel az oroszok valószínűleg nem a britek iránti jó szándékból nem adtak garanciát, hanem csak egyszerűen képtelenek voltak kontrollálni a visszaözlőket, és éppen ezért felelősséget sem tudtak vállalni a reakcióikért. Ezzel együtt elképzelhető, hogy Goldsmith valóban kapott szóbeli ígéretet a kántól, csakhogy ezt a megegyezést a dzsangalík az alakulat törbecsalására próbálták felhasználni.

1918. február 17-én érte el a gépkocsioszlop Enzelit, és vele a Kaszpi-tenger partját,⁵³ ezzel összesen 22 nap alatt 600 mérföldet megtéve az eredeti útiterv tanúsága szerint.⁵⁴ Itt már nem Baratov tábornok hadteste, hanem az Enzeli Bolsevik Bizottság gyakorolta az ellenőrzést, jelentős számú, korábban a cári hadseregben szolgált orosz katonára támaszkodva.⁵⁵ Meglepő, hogy Dunsterville korábban semmit sem tudott a bizottság létezéséről. Ez valószínűleg egy újabb kommunikációs

51 Arslanian, 1980. 202.

52 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. február 19. Vö. Dunsterville, 1920.

54. Itt azt állítja, hogy ezt a hírt csak az Enzeliből való távozást követően kapták meg, pedig ez már az említett naplóbejegyzésbe is belekerült.

53 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. február 17. Vö. Dunsterville naplója, 1918. február 17.; Dunsterville, 1920. 36.

54 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. február 17. III. melléklet.

55 Dunsterville naplója, 1918. február 9., 17. Vö. Dunsterville, 1920. 53–54.

zavar jele közötté és Goldsmith között, hasonló, mint a Kúcsek kánnal kötött egyezmény esetében történt.⁵⁶

A tárgyalásokon mindez nem növelte a bizottság iránti bizalmát, és a bolsevikok – az események utólagos áttekintése után részükről teljesen logikusnak tűnő módon – a továbbhaladást megtagadták, mivel Tiflisz a „szeparatista” „Kaukázusi Unió” (sic!)⁵⁷ székhelye, amelynek támogatását a központi kormányhoz hű erők nem engedhetik meg. Ezenkívül, mivel Oroszország fegyverszünetet kötött a központi hatalmakkal, az ellenük irányuló hadműveleteket a központi kormánynak engedelmességek bolsevikok nem támogathatják. Ugyanezen okból a britek Baratovnak nyújtott segítségét szintén ellenséges cselekedetnek minősítették, magát Baratovot pedig renegátnak.⁵⁸

Nyilvánvalóvá vált, hogy a brit hadvezetés nem mérte fel a politikai környezetet, vagy nem volt számára világos, hogy Tiflisz és a bolsevikok között milyen a kapcsolat, vagy egyszerűen az útvonalon nem számítottak bolsevik ellenőrzésre. Egy komolyabb katonai erő képes lehetett volna az enzeli bizottság megfélemlítésére és a továbbhaladás kikényszerítésére. A bolsevikoknak körülbelül 4000 fő állt rendelkezésére Dunsterville szerint.⁵⁹ Ezt a szervezettségét tekintve gyenge erőt akár egy páncélautókkal támogatott gyalogzászlóaljjal semlegesíteni lehetett volna. Más kérdés, hogy ez esetben az orosz belpolitikába való be nem avatkozás elvét teljes mértékben megsértették volna.

Végző soron az expedíció koncepciója volt rossz: egy egyszerű kiképzőcsoport megfelelő katonai fedezet nélkül egy részleteiben ismeretlen, ám folyamatosan változó és ellenséges elemekkel teli térségben súlyos veszélyeknek volt kitéve, és egy, az enzelihez hasonló, az adott erővel megoldhatatlan akadály jelentkezése előre látható volt. A bolsevikok egyébiránt valóban semleges félként viselkedtek. Nem internálták Dunsterville haderejét, sőt üzemanyagot is biztosítottak neki a visszaútra Kazvinig, ahonnan Hamadánba kívánt továbbhaladni⁶⁰ – ez lett volna a mérsékeltebb tervek szerint az eredeti úti célja.⁶¹

Goldsmith beszámolója szerint Dunsterville valójában túl korán indult vissza, ugyanis a bakui bolsevikok vezetőjénél, Sztyepán Saumjánnál (Step’an Shahumyan) ő 1918. február 20-án kieszközölte a misszió továbbengedését, Dunsterville azonban

56 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. február 18.

57 Helyesen Kaukázusi Föderáció, bizonytalan szuverenitású, de nem bolsevik „pseudo-államszövetség” 1917 novemberétől Tiflisz központtal. Allen–Muratoff, 1953. 457. 1917. november 28-án Tifliszben az Ideiglenes Kormány által felállított bizottságot felváltva megalakult a Kaukázusotüli Kommisszariátus, a terület kormányzata, amely ellenségesen viszonyult a bolsevikokhoz és Szovjet-Oroszországhoz. Néhány hónap múlva létrehozták a kaukázusi parlamentet, amely 1918. április 22-én kikiáltotta a rövid életű, május 26-ig fennálló Kaukázusotüli Demokratikus Szövetségi Köztársaságot. Ezt követően az egyes kaukázusi nemzetek kimondták függetlenségüket és megalapították saját – szintén rövid életű – független államaikat.

58 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. február 18. Vö. Dunsterville, 1920. 45.

59 Dunsterville naplója, 1918. február 19.

60 Uo. Vö. Dunsterville, 1920. 49.

61 Dunsterville, 1920. 15.

már visszaindult, amire a távirata Enzelibe ért.⁶² Mindez elképzelhető, azonban a tábornok teljes információhiánnyal küszködve, egy ellenséges terület közepén, jelentéktelen erővel és nagy értékeket szállítva nem elítélhető módon igyekezett egy biztonságosabb támaszpontot foglalni magának. Egyébiránt a továbbiakban ez az átutazási engedély sehol sem bukkan föl.

A misszió Hamadánt kisebb karbantartási célú megállások után végül 1918. február 25-én este érte el.⁶³ Információkat gyűjtöttek a Perzsa-Azerbajdzsánon keresztül vezető tabrizi útról, ám megoldhatatlan logisztikai akadályok és ellenséges helyi törzsek térségbeli jelenléte miatt ezt a koncepciót elvetették.⁶⁴ Dunsterville tájékoztatta Londont a kudarcról, és az út megtisztításához csapatokat kért.⁶⁵ Egyelőre nem kapott választ. Igyekezett elérni George Goldsmitht és Geoffrey D. Piket, a Kaukázusban tartózkodó két brit hírszerzőtiszet, amihez a telekommunikáció üzemképtelensége miatt küldöncöket kellett indítania, de egyikük sem jutott el Tifliszbe. Bebizonyosodott az, amit Dunsterville már korábban is jelzett Londonnak: Perzsián belül a kommunikáció rendkívül nehéz. A kaukázusi katonai missziót beszippantotta a vákuum. Egyelőre nem tudott végrehajtani semmilyen további feladatot, csak várakozni az újabb hírek érkezéséig, egy meglehetősen szorult helyzetben, gyakorlatilag védtelenül.

A perzsa kordon: 1918. február 26. – június 12.

Dunsterville missziójának jelentőségére jellemző, hogy jöllehet mindössze egy 55 fős alakulatról volt szó, az 1918. február 25-i távirata után már másnap, február 26-án szerepelt a kaukázusi katonai misszió a háborús kabinet napirendjén.⁶⁶ Világossá vált, hogy a keleti frontot egyelőre nem lehet újjászervezni. A tervezett Ukrajna–Kaukázus–Irak összefüggő frontvonal kiépítése teljesen lehetetlenné vált – azonkívül, hogy a kiképzőmisszió el sem jutott a rendeltetési helyére, Tifliszbe, éppen február 25-től Lavr Kornjilov önkéntes hadserege is déli irányba menekült a Don vidékéről a Vörös Hadsereg előrenyomulása elől.⁶⁷

Mindezen tervek ellehetetlenülése után a háborús kabinet új, korlátozottabb célokra kívánta felhasználni Dunsterville alakulatát. Egyelőre nem akartak szembefordulni a bolsevikokkal a Tifliszbe való áttörésért, de ettől függetlenül igyekeztek a központi hatalmak keleti irányú előrenyomulásának gátat szabni. Az új feladat nem volt más, mint Perzsa kordonszerű biztosítása a német és a török titkoszolgálati és irreguláris akciókkal szemben, ezáltal az Indiába vezető stratégiai útvonal lezárása.⁶⁸ Március 8-tól kezdve az alakulatot a főparancsnokság átnevezte

62 A vonatkozó részt közli: Arslanian, 1980. 203.

63 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. február 25.

64 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. február 26.

65 Uo. Vö. Dunsterville naplója, 1918. február 26.

66 TNA CAB 23/5. Minutes of a Meeting of the War Cabinet, 1918. február 26. 4. perc.

67 Stewart, 1933. 38.

68 TNA CAB 23/5. A háborús kabinet ülésének jegyzőkönyvei, 1918. február 26. 4. perc.

az új feladatoknak megfelelően: a kaukázusi katonai misszió helyett Dunsterforce-nak nevezték hivatalosan.

Voltaképpen a misszió jókor érkezett vissza jó helyre: Baratov korábbi vállalkozása az orosz haderő újjászervezésére brit pénzen teljes kudarcot vallott.⁶⁹ Amikor Dunsterville visszatért Hamadánba, Baratov körülbelül 400 (!) fő fölött rendelkezett közvetlenül Perzsiában, akik közül kétszázan a bolsevikok befolyása alatt lévő területen tartózkodtak, ami gyakorlatilag egyet jelentett a fogságba esésükkel vagy átállásukkal.⁷⁰ Ekkora „csapatost” a legkevésbé sem volt nevezhető harcképes erőnek, ráadásul az orosz polgárháború kibontakozásával az egyetlen harcképes alakulat parancsnoka, Lazar Bicserakov ezredes immár ennek a csekély erőnek is a mielőbbi hazatérését sürgette, és Baratov hamarosan meg is kezdte minimális erőinek teljes kivonását.⁷¹ A még a háború előtt az oroszok által kiképzett perzsa kozákok egyik része a dzsangalíkhöz állt, másik része keresztény törzsekre támadt.⁷²

Ilyenformán az oroszok önálló haderőként teljesen hasznavethetlenné váltak. A perzsi kordon kérdése azonban nem várhatott sokáig; a breszt-litovszki béketárgyalások a befejezésükhöz közeledtek, így egyértelművé vált az is, hogy a németek nemcsak a törökök támogatásával, hanem Ukrajna és a Fekete-tenger megszerzésével már saját erejükből is képesek lesznek a Kaukázuson keresztül hamarosan elérni Közép-Ázsiát és így Indiát fenyegetni.⁷³ A perzsa kordon létrehozásának kérdése a Kaukázusban folytatandó esetleges további műveletek szempontjából is lényeges volt, mert ha a perzsiai útvonalakat nem biztosítják megfelelően, a Kaukázus védelme is értelmetlenné válik végső soron, mivel egy gyenge Perzsián keresztül a központi hatalmak erői délről megkerülhetik a kaukázusi erőket, és elérhetik a keletebbre fekvő céljaikat, ráadásul ezzel utóbbiak utánpótlási vonalait is elvágva. A Hamadánba visszavonuló misszió így azonnal egy fontos és sürgető feladattal szembesült.

A feladat teljesítését a háborús kabinet nem segítette elő. A Dunsterville által kért komoly csapaterősítéseket (egy gyalogdandár, egy lovasezred, két üteg) London megtagadta,⁷⁴ ugyanis attól tartott, hogy ez a lépés kontraproduktív lesz, és de facto hadüzenetként értékeli majd Perzsiában, ami egy komolyabb lázadást robbanthat ki.⁷⁵ A feladat megoldását Dunsterville-nak voltaképpen ugyanolyan módon kellett végrehajtania, mint Tifliszben tette volna: helyi erők felállításával, azaz a különbséggel, hogy ezúttal nem egy elméletileg barátságos közegben, hanem majdhogynem ellenséges országban kellett megtennie. Mindez komolyan kérdésessé tette a toborzandó önkéntesek lojalitását és felhasználhatóságát a török vagy a német csapatok ellen.

69 Dunsterville, 1920. 61., 71.

70 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. február 27.

71 Dunsterville naplója, 1918. március 3.

72 TNA CAB 24/44. GT 3834. Heti jelentés a háborús kabinet számára Törökország és egyéb muszlim országok állapotáról, 1918. március 6.

73 Uo.

74 TNA WO 95/5042.1. A kaukázusi katonai misszió hadinaplója, 1918. február 26.

75 TNA CAB 23/5. A háborús kabinet ülésének jegyzőkönyvei, 1918. február 26. 4. perc.

Jóllehet a feladat komoly volt és kétséges kimenetelű, Dunsterville-nak voltak előnyei. Ellenfelei: a bolsevikok, a dzsanganlik és a helyi perzsa ellenzékiek ugyanolyan információhiányban szenvedtek a missziót mint potenciális ellenfelüket illetően, mint Dunsterville velük kapcsolatban a missziója legelején. Dunsterville egyáltalán nem rendezett be – nem is volt képes berendezni – szilárd, komolyan védett bázist Hamadánban, ellenfelei azonban egyszerűen nem vették a bátorságot a britek lerohanásához. A britek gyakorlatilag úgy viselkedtek, mint egy diplomáciai küldöttség, elfoglaltak néhány városi épületet szállás gyanánt, a tisztek rendszeresen látogatták a helyi orosz és brit diplomátákat, valamint a perzsa méltóságokat, a katonák futballmeccseket játszottak a helyiekkel.⁷⁶ Információs fronton a britek kezdeti nehézségeik után képesek voltak felülkerekedni (véltetően egyszerűen komolyabb anyagi lehetőségeikből adódóan). Macan Saunders százados jól szervezett hírszerző hálózatot épített ki Hamadánban és környékén.⁷⁷ Ezzel szemben a helyi perzsa ellenzékiek képtelenek voltak helyesen felmérni a brit alakulat erejét, mivel meglepően nagyszámú gépjárműve jelentős erőre vallott, továbbá a britek az első néhány nap után egy külterületen lévő, magas kerítéssel körülvett komplexumba költöztek, ahol képesek voltak gyengességüket palástolni.⁷⁸ Ezenkívül a perzsa információs hálózat még az ismert gépkocsiállományról is túlzó adatokat közölt,⁷⁹ ezáltal még inkább túlbecsülte a britek elrettentő erejét. Mindezek fényében érdekes kérdés, vajon egy ilyen nagyságú magasabb egység jelenléte valóban kiváltotta volna-e azt a reakciót Perzsiában, amitől a háborús kabinet tartott nagy erők bevonulása esetén. A brit erők vélt nagysága (és a jelentések szerinti folyamatos növekedése) nem eredményezett semmilyen retorziót a britekkel szemben. A helyi brit-ellenes Perzsa Demokrata Párt igyekezett a lakosságot a britek ellen fordítani, azzal az egyébiránt valós indokkal, hogy a brit csapatok jelenléte komolyan felhajtja az élelmiszerárakat⁸⁰ – ez a legsúlyosabb vád volt Perzsiában, ahol akkor már több mint egy éve éhínség pusztított, jelentős mértékben a mezopotámiai brit, valamint a kaukázusi és perzsiái orosz hadsereg élelmiszerigényei miatt.⁸¹

Dunsterville szinte kizárólag a helyi spekulánsokat és a helyi közigazgatást hibáztatta az éhínségért,⁸² és a súlyos, lázadással fenyegető vádat anyagi lehetőségeinek kiaknázásával szintén sikerült a maga javára fordítania.⁸³ A közlekedést biztonsági okokból meggyorsítandó, Hamadánt elkerülő út építésébe kezdett, és a munkára jelentkező helyi lakosságot élelmiszerjegyekkel fizette ki, amelyeket aztán a britek által felállított helyi sütődékben lehetett beváltani.⁸⁴ Noha az éhező tömeg kezelése eleinte nehézségekbe ütközött, az intézkedés nyilvánvalóan növelte a britek helyi elfogadottságát.

76 Dunsterville, 1920. 55.

77 Uo. 60.

78 Uo. 55.

79 Uo. 69.

80 Uo. 62.

81 Majd, 2013. 34–52. Vö. Dunsterville naplója, 1918. január 28.; Dunsterville, 1920. 102–105.

82 Dunsterville, 1920. 62.

83 Uo. 80–109.

84 Uo. 103–104.

Ilyen körülmények között már jobb kilátásokkal kezdődhetett a perzsa önkéntesek toborzása. Összesen 1800 főnyi perzsa haderőt toboroztak április és május folyamán, ennek kétharmadát Hamadánban és környékén, a többit északabbra, Kazvinban.⁸⁵ Lojalitásuknak megfelelően ezek az emberek végig ugyanazt a szerepet játszották, mint délebbre Sir Percy Sykes erői: rendfenntartóként az utakat biztosították és a forgalmat ellenőrizték.

A haderő kiegészült még bizonytalan létszámú irreguláris erővel, azaz pénzzel és fegyverszállításokkal kvázi szövetségessé tett helyi törzsekkel.⁸⁶ Ezek az irreguláris csapatok azonban nem képviseltek valódi harcértéket, a brit pénzt elfogadó helyi hadurak gyakorlatilag semmivel nem voltak rákényszeríthetők valódi akciókra. Ettől függetlenül a pénz- és fegyversegélyek nem voltak haszontalanok. A törzsek a központi hatalmaktól is kaptak hasonló segélyeket, és tettek megfelelő ígéreteket azoknak is. A britek azzal, hogy ezeket a támogatásokat a sajátjaikkal ellensúlyozták, érdekeltté tették a törzseket abban, hogy jó kapcsolatot tartsanak fenn velük, így gyakorlatilag egy egyértelműen törökbarát álláspontból semleges vagy legalábbis kiváló politika felé tolták el ezeket a helyi erőket. Aktív felhasználásuknak már csak azért sem lett volna komolyabb lehetősége, mert minden helyi törzsnek megvoltak a hagyományos helyi ellenfelei. Ezt a törököknek a kermánsáhi régióban már korábban a maguk kárán kellett keserűen megtapasztalniuk, amikor egy általuk pániszlám jelszavakkal szervezett felkelés a szomszédos törzsek közötti helyi ellentétek miatt dugába dőlt.⁸⁷

Dunsterville immár bizonyos csapásmérő képességekkel rendelkező erőknek – a széteső Oroszországból menekülő török, német, osztrák, magyar hadifoglyok összegyűjtésén⁸⁸ és rendvédelmi feladatokon kívül – hamarosan szembe kellett néznie azzal a fenyegetéssel is, amelynek az elhárítására eredetileg létrehozták.

Az isztambuli vezetés által régen tervezett pántörök-pániszlám offenzíva elől az orosz visszavonulással elhárultak az akadályok.⁸⁹ A frontot 1918 februárjára gyakorlatilag már csak a kis létszámú örmény milícia tartotta Erzurumtól nyugatra.⁹⁰ Jóllehet a (rövid életű) grúz-örmény-azeri Kaukázusontúli Kommisszariátus igyekezett önálló béketárgyalásokat kezdeményezni a törökökkel,⁹¹ a törökök folytatták az előrenyomulást. Április végére a kaukázusi front összeomlott, a törökök nagy területeket vontak ellenőrzésük alá, és hamarosan tervezni kezdték a további expenziót, Perzsa- és Orosz-Azerbajdzsánra vonatkozó terveket kovácsolva.⁹²

Május 1-jén kapta Dunsterville a hamadáni főhadiszállásán a perzsa-azerbajdzsáni Tabriz elestének hírért,⁹³ ami jelezte, hogy immár mozgásban levő, szervezett török – ha nem is teljes egészében reguláris – haderő fenyegeti. A fenyegetés

85 Uo. 128–129.

86 Uo. 130–133.

87 Donohoe, 1919. 66.

88 Dunsterville naplója, 1918. március 10., 21., április 8., 23.

89 Allen–Muratoff, 1953. 459.

90 Katchazouni, 1923. 50. Vö. Allen–Muratoff, 1953. 458–460.

91 Altstadt, 1992. 87.

92 Allen–Muratoff, 1953. 467–469.

93 Dunsterville, 1920. 116.

rendkívül közelinek tűnt, különösen hogy még a dzsangalík is egyelőre harcképesen és sértetlenül álltak Kazvintól északra. Ennek megfelelően Dunsterville igyekezett északra tolni hadereje súlypontját, áthelyezve főhadiszállását Kazvinba. A várt támadás azonban mégsem következett be – ami a török hadműveletek hangsúlyeltolódását jelezte, éspedig délkelet helyett északkeleti irányba. A törökök célja immár Orosz-Azerbajdzsán stratégiaileg is legfontosabb városának, Bakunak a meghódítása lett. A török irányváltás hamarosan, bizonyos kitérőkkel, magával hozta a Dunsterforce kijelölt céljainak a megváltozását is.

A második irányváltás: a Dunsterforce Baku védelmére vállalkozik

A törökök bakui offenzívája egyszerre volt sajátos beavatkozás a helyi politikába és Törökország geopolitikai törekvéseinek egyik eleme. Az offenzíva ad hoc módon került Isztambul politikájába. Az oszmán csapatok előrenyomulásával párhuzamosan 1918. április 22-én, hogy a breszt-litovszki béke Oroszországra vonatkozó kötelezettségeitől megszabaduljon a térség, kikiáltották a független Kaukázusontúli Demokratikus Szövetségi Köztársaság létrejöttét. Ezután azonban a helyzet nem a rendezés felé haladt, hanem az egyes – örmény, grúz, azeri – politikai központok igyekeztek a saját érdekeiket külön-külön menteni a török előrenyomulással szemben.⁹⁴ Grúzia május 26-án kiáltotta ki függetlenségét, majd két nappal később Örményország és Azerbajdzsán is. Az új Azerbajdzsáni Köztársaság hamarosan szövetséget kötött a török csapatokkal és a segítségüket kérte katonai céljai elérésére – ez pedig nem volt más, mint Baku elfoglalása.⁹⁵

Baku erősen megosztott volt a forradalom előtt, az azeriekén kívül nagy létszámú orosz és örmény lakosság élt a városban. A helyi azeriek politikai pártjai, a Muszavat (Müsavat Partiyası) és a Hümmet (Hümmət Partiyası) lényegesen kevésbé képviseltek nacionalista és szeparatista irányvonalat, mint a gandzsaiak. 1917 novembere után a Lenin által hirdetett nemzetiségi önrendelkezésben bízó azeri pártok mentették meg az etnikailag főként orosz bolsevikokat, hogy kutasítsák őket a politikai életből. Amikor 1918 elején világossá vált, hogy a bolsevikok (legalábbis a helyiek) nem hívei az azeriek elszakadásának, de legfőképp Bakut a leendő egységes Oroszországon belül kívánják tartani, a szerepek felcserélődtek, és az orosz védelemben bízó örmény nacionalisták pártja, az Örmény Forradalmi Szövetség (Haj Heghapokhakan Dashnakcutjun, röviden Dasnak Párt) állt a bolsevik-orosz oldalra, míg az immár a Muszavat égisze alatt egységesült azeriek szembefordultak velük. A bolsevikok egyébiránt a gandzsai vezetésnek a visszavonuló orosz katonákkal szembeni intézkedései miatt is tartottak az azeriektől, és nem tudták elválasztani a két politikai irányvonalat.⁹⁶

94 Allen–Muratoff, 1953. 467–470.

95 Alstadt, 1992. 90.

96 Suny, 1972, 206.

A két fél konfliktusa 1918. március 30-án fegyveres formát öltött. A nyugati frontra küldött azeri katonai egység, a „vad hadosztály”⁹⁷ a Kaszpi-tengeren keresztül Bakuba érkezett. Ezzel az egységgel az azeriek teljes erőfölénybe kerültek volna a városban, így az immár szinte teljes mértékben bolsevik és dasnak befolyás alatt álló szovjet a lefegyverzésüket követelte, amit a hadosztály parancsnoka meglepő módon el is fogadott. Az azeri közösségen belül azonban felháborodás tört ki az oroszok és örmények nyilvánvalóan rosszindulatú intézkedésének hatására, és hamarosan súlyos, fegyveres utcai harcokba torkolló zavargások söpörtek végig a városon. A bolsevik-dasnak szövetség végül a helyőrségi tüzérség bevetésével megadásra kényszerítette az azerieket, majd a megadás után a Dasnak Párt véres pogromot rendezett az azeri negyedekben, megtizedelve a muszlim lakosságot.⁹⁸

A mérsékelt azeri erők kiiktatásával Baku vonatkozásában teljes egészében ellehetetlenült minden kiegyezés, és 1918. május 28., az azeri függetlenség kikiáltása után a gandzsai vezetés elsődleges célja Baku bevétele volt,⁹⁹ amihez örömmel fogadták az isztambuli kormány segítségét.¹⁰⁰ Június 20-án az 5. kaukázusi hadosztály megérkezett Gandzsába, hogy magját képezze a későbbi „Kaukázusi Iszlám Hadseregnek”.¹⁰¹ Június végével aztán a hadműveletek is megkezdődtek, és néhány ütközet után a török–azeri csapatok hamarosan megközelítették Bakut,¹⁰² ellenfeleik viszont nem rendelkeztek a város és Gandzsa között sem védelemre alkalmas terepszakaszokkal, sem ezek megtartására elégséges erőkkel.

Az angol hadvezetés Baku sorsát illetően határozatlan volt. A város óriási gazdasági értéket képviselt. A háború előtt a világ teljes olajtermelésének több mint a felét adták a város közvetlen környékén fekvő olajkutak.¹⁰³ A polgárháborús viszonyok közepette az egyes politikai erők, főleg az orosz eszerek és az örmény dasnakok több alkalommal fordultak Dunsterville-hez, és azt ajánlották, hogy vonuljon be a városba.¹⁰⁴ Ezeket a kéréseket a tábornok az orosz belügyekbe való be nem avatkozás elvének megfelelően elutasította – szerinte csak az azeriek elleni polgárháborúhoz akarták volna a csapatait felhasználni.¹⁰⁵ Ettől függetlenül engedélyezte Bicserakov kozákezerének Kaukázusba vonulását. Ez az alakulat volt az utolsó maradványa az eleinte Baratov által szervezett, a harcot – brit pénzen – folytatni hajlandó önkéntes haderőnek, amely aztán hamarosan felbomlott, és a legénység hazavonult. Jóllehet Bicserakov alakulata relatíve kis létszámú volt (ezer fő),¹⁰⁶ mivel

97 Кавказская туземная конная дивизия (kaukázusi bennszülött lovas hadosztály) vagy Дикая дивизия (vad hadosztály). Gökyay, 1995. 28.

98 Altstadt, 1992. 174.

99 A közel 100 ezer négyzetkilométernyi, 6 millió lakosú Azerbajdzsán Demokratikus Köztársaság kikiáltása után Gandzsa (Gəncə) lett a főváros, mert Baku a bolsevikok ellenőrzése alatt állt.

100 Altstadt, 1992. 180.

101 Swietochowski, 2004. 130–131.

102 Allen–Muratoff, 1953. 487–489.

103 Mir-Babayev, 2010. 26.

104 Dunsterville naplója, 1918. április 23.; Dunsterville, 1920. 137.

105 TNA WO 95/5042/3. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. május 4.

106 Dunsterville naplója, 1918. június 1.

ténylegesen csak a fegyverszünet utáni harcok folytatására hajlandó állomány alkotta, a maga nemében kielégítő harcértéket képviselt.

A tábornok véleménye a török előrenyomulás megkezdődése után azonban rövidesen megváltozott. 1918. május 10-én egy újabb bakui eszer küldöttség ismét a segítségét kérte, arra hivatkozva, hogy a török csapatok támadása bármikor várható.¹⁰⁷ Dunsterville ekkor már hajlandó volt csapatokat vezényelni Bakuba. Május 22-én kérte is a bagdadi főparancsnokságot, hogy további egységeket rendelkezésére bocsátva engedélyezzék átkelését Bakuba.¹⁰⁸ William Marshall tábornok, a bagdadi főparancsnok ezt a kérést továbbította Londonba, azonban május 26-án elutasító válasz érkezett.¹⁰⁹ A háborús kabinet továbbra is a perzsa kordonra kívánt koncentrálni. Június 9-én egyértelművé vált, hogy a bakui politikai helyzetnek is meg kell változnia a brit csapatok beengedéséhez. Moszkva ekkor utasította a helyi szovjetet a brit csapatok városon kívül tartására.¹¹⁰

Dunsterville mégis véghezvitte hadereje súlypontváltoztatását. Az elutasító táviratot követő napokban naplójában kifejezte szándékát, hogy Bakuba kíván vonulni.¹¹¹ A felkészülést meg is kezdte, még mindig csak rendkívül kis erővel – ekkoriban a Dunsterforce erejének zömét kitevő 39. dandár részeit szállító gépkocsioszlopok még Hamadántól délre jártak.

Az elsődleges előkészítő hadművelet, amelyet Dunsterville végrehajtott, a Kúcsek kán által ellenőrzött, Gilán tartományon át vezető útvonal megtisztítása volt. Kúcsek kán hadereje, mintegy 2000 fő a mandzsili hídnál ásta be magát, német tisztek vezetésével, érzékelhetően nyílt harcra felkészülve.¹¹² Dunsterville itt támaszkodott először erőteljesebben az oroszokra: a dzsanganalík állásai elleni támadásnál Bicserakov kozákjai alkották a támadó erők zömét, egy brit páncélautó és egy huszárszázad támogatásával. A dzsanganalík állásait néhány óra leforgása alatt felszámolták.¹¹³ Kimondottan az angolok áthaladása miatt kellett Kúcsek kánt erővel eltávolítani, a kán csak Bicserakovot átengedte volna Enzeli felé.

Dunsterville ezzel elérte Enzelit és a Kaszpi-tenger partját, immár fegyveres erővel. London hozzájárulása nélkül azonban egyelőre nem haladhatott tovább Bakuba. Bicserakov erőinek viszont, amelyek nem tartoztak a brit főparancsnokság alá (más főparancsnokság alá sem), nem állt útjában hasonló akadály. Az ezredes, hogy biztosítsa, politikailag nem jelent veszélyt Baku számára, hivatalosan hűséget esküdött a csapatával együtt Enzeliben a bolsevikoknak, és 1918. július 3-án hajóra szállt, néhány brit páncélautóval és kiképzőtiszttel együtt – valamennyien orosz zászló alatt.¹¹⁴

107 TNA WO 95/5042/2. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. május 10.

108 TNA WO 95/5042/2. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. május 26.

109 Dunsterville naplója, 1918. május 28.

110 TNA WO 95/5042/4. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. június 9.

111 TNA WO 95/5042/4. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. június 10.

112 Dunsterville, 1920. 157–160.

113 Uo. 161–163.

114 Uo. 166–167. Vö. TNA WO 95/5042/4. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. július 3.

Dunsterforce a hónap közepén Bagdadba utazott, hogy az elért sikerek után kieszaközölje az engedélyt a bagdadi főparancsnokságon keresztül a Dunsterforce főerejének Bakuba küldéséhez.¹¹⁵ Marshall tábornok, a főparancsnok éppen el-távozásán volt. Ez a tény jelentősen megnövelte a sikeres tárgyalás esélyét. A fő-parancsnok ugyanis folyamatosan ellenezte a Dunsterforce megerősítését, mond-ván, a moszuli főirányban végrehajtott erőkoncentrációval sokkal egyszerűbben semlegesíteni lehet a török hadigépezetet, mint a mellékirányokban folyó tűzoltó hadműveletekkel.¹¹⁶ Helyettese, Hew D. Fanshawe azonban sokkal egyszerűbben meggyőzhető volt, és Bagdad támogatásával együtt a háborús kabinet is hozzá-járult a hadművelet megkezdéséhez, egyelőre a bolsevik Baku elkerülésével, Alyat kikötőjén keresztül Orosz-Azerbajdzsánba küldve a csapatokat¹¹⁷ – korábban Bicserakov is itt rakodott ki. Dunsterforce már visszaérkezése előtt, július 18-án előre-üzent Kazvinba, hogy készítsék fel a csapatokat a bakui expedícióra.¹¹⁸ A Dunster-force végül elindult, hogy elérje januárban kitűzött úti célját, a Kaukázust, ha nem is annak központi, hanem keleti részén.

Védelmi harcok Északkelet-Perzsiában és Bakuban

Dunsterforce 1918 júliusának második felében sajátos manőversorozatba kezdett. Erői még mindig rendkívül csekélyek voltak a hadműveleti terület kiterjedéséhez és az ellenség képességeihez képest. A harci feladatok végrehajtására kapott csapa-tok zömét a mezopotámiai haderő 3. hadosztályának 39. gyalogdandárában szol-gáló egyes zászlóaljak alkották.¹¹⁹ Kiválasztásukban nyilvánvalóan szerepet játszott, hogy többségük komolyan kitüntette magát az 1918. február-márciusi, Bagdadért folyó harcokban.¹²⁰ Gyalogság tekintetében rendelkezésre állt még néhány gurka század a 14. indiai hadosztály 36. gyalogdandárának állományából. A gyalogság támogatására a 8. királyi tábori tüzérezteg hat lövege érkezett Hamadánba.¹²¹ A 4. Hampshire ezred 1. zászlóalja a misszió védelmére rendelve már áprilistól ren-delkezésre állt,¹²² ugyanígy a 14. huszárezred ausztrál nemzetiségű huszárjainak egy százada is.

A brit hadvezetés talán legértékesebb hozzájárulása a Dunsterforce-hoz azonban valószínűleg a páncélautós osztag volt, amely idejében, június 7-én meg-érkezett Hamadánba ahhoz, hogy részt vehessen a mandzsili hídi műveletben. Ez az alakulat nem a mezopotámiai haderőből került ki, hanem a misszió eredeti állományához hasonlóan közvetlenül Angliából küldték. Az alakulat legénységének

115 Dunsterforce naplója, 1918. július 13.

116 Arslanian, 1980. 204.

117 Uo. 207.

118 TNA WO 95/5042/4. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. július 18.

119 Dunsterforce, 1920. 182.

120 Knight, 2013. 110–113.

121 Dunsterforce, 1920. 156.

122 A Tigris hadtest hadrendje, 1916. december. Knight, 2013. 107–109.

java korábban egy hasonló különleges rendeltetésű egységhez, a Bukovinában és Romániában a cári csapatok mellett tevékenykedő Oliver Locker-Lampson őrnagy „Királyi Haditengerészet Légieréjének Páncélautós Hadosztálya” (Royal Naval Air Service’s Armoured Car Division) hangzatos nevet viselő századerejű osztaghoz tartozott.¹²³ Korábbi tapasztalataiknál fogva Locker-Lampson katonái rendelkeztek bizonyos fokú orosznyelv-ismerettel, továbbá komolyabb tudással az orosz hadsereg-ről és általában véve a nagy kiterjedésű harctereken vívott manőverek hadműveleti és taktikai vonatkozásairól.

Bakuba a lehető legerősebb alakulatokat kellett küldeni – ehhez egyelőre még a politikai lehetőséget is meg kellett teremteni, mivel a helyi bolsevikok még mindig tartották magukat Moszkva utasításaihoz, hogy ne engedjék be a briteket.¹²⁴ Ami a Kaszpi-tenger déli partját illeti, a Dunsterforce-nak továbbra is meg kellett akadályoznia a Tabrizt megszállva tartó török csapatok esetleges előrenyomulását Teherán irányába. Perzsa-Azerbajdzsán mellett még Gilán sem volt teljesen biztonságos, mivel Kúcsek kán a mandzsili hídnál elszenvedett veresége ellenére sem adta fel a küzdelmet, így továbbra is védekezni kellett a dzsangalík meg-megújuló rajtaütéseivel szemben.¹²⁵ Dunsterville mindennek a kezelésére megosztotta az ellenséghez képest amúgy is rendkívül csekély erőit, a feladatok végrehajtásában azonban nagyon komoly előnye volt: a technikai fölénye, amit ténylegesen repülő egysége és páncélautó-osztaga jelentett.

A giláni helyzetet sikerült kielégítően elrendeznie a további feladatok előtt, bár elsősorban Kúcsek kán hibájából. A perzsa felkelők július 20-án megpróbálták lerohanni a britek által mindössze 450 fővel védett Rastot. Számításaiknak megfelelően az egy harcállásonra csoportosított, a várost körkörösén nem védő britek nem tudták megakadályozni behatolásukat a városba, azonban a dzsangalík a britek megerősített támpontjának megtámadásakor súlyos veszteségeket szenvedtek, és ezután szembe kellett nézniük a páncélautókkal és repülőgépekkel is folytatott ellentámadással, amely ellen nem volt semmilyen komolyabb ellenszerük. A gurka gyalogság a technikai eszközök támogatásával több napon keresztül zajló utcai harcok után sikeresen visszavonulásra kényszerítette a dzsangalíkat.¹²⁶

A rasti vereség után a dzsangalík már nem hajtottak végre nagyobb támadásokat, azonban egyelőre nem is sikerült megegyezésre jutni velük. A repülő egység időnként támadta táboraikat, jelezve a britek elszántságát. A rendelkezésre álló kisser számú földi haderőt egyáltalán nem vetették be ellenük, mindössze a kulcsfontosságú hidakhoz rendelték ki a dzsangalík harcmodorához jól alkalmazkodó gurka századokból álló őrséget.¹²⁷ Ezek az alakulatok megfélemlítés céljából időnként rajtaütéseket hajtottak végre a dzsangalí területek települései ellen.¹²⁸

123 TNA WO 95/5044/1. Report on the work the Dunsterforce Armoured Car Brigade, from January to June 1918.

124 TNA WO 95/5042/4. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. június 9.

125 Rawlinson, 1934. 62–63.; Dunsterville naplója, 1918. június 25.

126 Jelentés a rasti hadműveletekről, 1918. augusztus 4. Dunsterville, 1920. 201–205.

127 TNA WO 95/5042/5. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. augusztus 10.

128 Dunsterville naplója, 1918. július 1.

A giláni helyzet ideiglenes rendezésével egy időben a többi konvencionálisabb fenyegetést is kezelnie kellett Dunsterville-nak. A tabrizi irányban, Zandsán körzetében már május 21. óta tevékenykedett Lewis Wagstaff őrnagy 35 főből és egy páncélautóból álló egysége, amelynek a feladata a helyi irreguláris csapatok megszervezése volt a Tabrizt megszálló török csapatok feltartóztatása céljából. A Zandsán környékére előrevetett török irreguláris egységeket a brit csapatmozgások pusztá híre visszavonulásra készítette, így a misszió útnak indulása megszűntette a Dunsterforce balszárnya elleni pillanatnyi fenyegetést.¹²⁹ A nyár folyamán a Tabrizban állomásozó törökök és Wagstaff egyaránt perzsa segédcsapatokat gyűjtöttek, a brit őrnagy egyszerűen anyagi ellentételezés fejében, a törökök pedig pániszlám jelszavakkal szent háborúba hívva a perzsákat a nyugati hódítók ellen. Mindkét fél vállalkozása kétes eredményekkel járt.¹³⁰ Ekkor a britek céljai teljesültek: a török támadás nem indult meg Tabrizból délkeleti irányba, és az irreguláris csapatok sem portyáztak Mianehen, Wagstaff missziójának főhadiszállásán túl.

A hadműveleti bázis és a balszárny biztosítása után a Dunsterforce megkezdhette bakui műveletét. Veszélyes helyzetben kellett cselekednie. Az út politikai értelemben ugyanis csak akkor nyílt meg, amikor a bakui erők számára minden más lehetőség kimerült a város védelmére. A július 8-án Bicserakov tábornok alakulatával is megerősített bakui csapatok július 15-én vereséget szenvedtek Karaszaklnál a török és azeri csapatoktól, és kénytelenek voltak visszavonulni Bakuba (egy brit páncélautó is elveszett).¹³¹ Július 28-án a Kaukázusi Iszlám Hadsereg előrenyomulása miatt pánikba esett helyi szovjet ülésén az eszerek és a dasnakok a közhangulatot meglovagolva a brit csapatok azonnal behívását indítványozták, ami elsőprő támogatást kapott. A bolsevikok ragaszkodtak a britek bevonulását megtiltó moszkvai parancshoz, a közvélemény támogatását azonban már elvesztették – így kénytelenek voltak lemondani, hogy ne legitimálják a szovjet döntését.¹³²

A város előterében lévő stratégiai pontok is a törökök kezébe kerültek. Előrenyomulásuk azonban túl gyors volt. Bicserakov csapatai augusztus 2-án délnyugati irányból felbukkantak a Kaukázusi Iszlám Hadsereg hátában. A török felderítés egyik legnagyobb kudarca következett be ezen a napon, amikor Nuri pasa, a török főparancsnok a – korábbi adatok alapján – körülbelül 900-1000 fős csoportot a saját 12 ezer főre rúgó haderejére veszélyes alakulatként értelmezte, és feladva állásait általános visszavonulást rendelt el, így lehetővé tette Baku azonnali lerohanását.¹³³

Bicserakov egy korábbi helyzetértékelésében biztosította Dunsterville-t, hogy a bakui erőknek mindössze a páncélautók támogatására, hadianyagra és tisztekre van szüksége¹³⁴ – a brit tábornok mégis igyekezett a lehető legtöbb saját erőt

129 Donohoe, 1919. 149–152.

130 Uo. 159–165. A törökök politikailag vonzóbb propagandája elsősorban a pénzügyi nehézségek miatt nem hozta meg a kívánt eredményeket. „A török ígéretekkkel nem lehet kenyeret venni” – idézi Donohoe a törököktől dezertáló perzsákat.

131 Dunsterville, 1920. 197.

132 Dunsterville naplója, 1920. július 28.

133 Allen–Muratoff, 1953. 490. Vö. Dunsterville, 1920. 198.

134 TNA WO 95/5042/4. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. július 26. Appendix A.

átcsoportosítani Bakuba, a helyiek kérésének megfelelően. Tulajdonképpen a 39. dandárból származó összes zászlóalj oda irányította, éspedig a lehető legnagyobb sietséggel.

Az első előrevetett egység már 1918. augusztus 4-én elindult Enzeliből, miközben a menetoszlopok egy része még Hamadántól Rastig elszórva különböző logisztikai nehézségekkel küszködve igyekezett a Kaszpi-tenger felé.¹³⁵ Ezt az alakulatot Walter Keyworth ezredes, Dunsterville sógora irányította. Bicserakov optimista jóslatait a britek megerősítve láthatták, amikor már érkezésük másnapján a város védői sikeresen visszavertek egy török rohamot.¹³⁶

Keyworth ezredesnek komoly kihívásokkal kellett szembenéznie. A cél, mint ismeretes, Baku megvédése volt; azonban ezalatt nemcsak a várost kell érteni, hanem a környék olajmezőit is, amelyek a várostól keletre és északkeletre helyezkedtek el a városnak helyet adó félsziget területén. A félsziget bejáratát annak déli részén, a város nyugati szélén félköríves hegygerinc határolja, azonban ez nem tart a félsziget egész szélességében. A Kaukázusi Iszlám Hadsereg nem kerülte meg a várost, a főparancsnok, Núri pasa nem szívesen kockáztatta a hadereje szárnyait vagy hátát. A török támadás súlya a város nyugati peremét fedező hegygerincre helyeződött, innen verték vissza a várost védő csapatok a törököket augusztus 5-én. Magára a félszigetre csak a basibozukok, az azeri irreguláris csapatok tagjai törtek be, és a Bakutól északra fekvő helységekből váltakozó sikerű mozgóharcot vívtak a védőkkel.¹³⁷

Keyworth ezredesnek ebben a két eltérő jellegű szektorban kellett csapataival a védelmet segítenie. A várostól északra fekvő falvak védelmére elsősorban a páncélautókat küldte, amelyek a nyílt terepen, mozgóharcban rendkívül hasznosak voltak. A nyugati hegygerincre csak augusztus 10-én vezényelt brit csapatokat az ezredes, a 7. North Staffordshire zászlóalj 300 tagja érkezett a hegygerinc közepéssé és északi részére, egy géppuskászázad kíséretében.¹³⁸ Ezek az alegységek voltak a brit erősítés leglényegesebb elemei ezen a területen, a géppuskások egy egészen más minőségű, az örmények tüzéségéhez és haditechnikájához képest jóval nagyobb tűzerőt biztosítottak.

A további csapatok megérkezésével folyamatosan nőtt a britek által ellenőrzött vonal. Augusztus 14-én az egyik legkritikusabb pontot, a sárvulkán környékén lévő védelmi állásokat erősítette meg egy újabb 100 fős alakulat a 7. North Staffordshire zászlóaljból.¹³⁹ Ezt követően a félsziget belsejében, keletebbre fekvő Digah falut erősítették meg angol gyalogsággal.¹⁴⁰ Érzékelhető, ahogy az augusztus 5. után a hadműveletekben beállt szünetben a törökök folyamatosan igyekeztek a korábban támadott hegygerinc helyett egyre inkább a város védelmének gyenge balszárnyára helyezni a hangsúlyt, és a brit csapatok őket követve húzódtak egyre ke-

135 Dunsterville, 1920. 199.

136 Allen–Muratoff, 1953. 490.

137 TNA WO 95/5044/1. Keyworth ezredes 1–3. sz. műveleti parancsai, Baku, 1918. augusztus 7–10.

138 TNA WO 95/5043/9. Keyworth ezredes 2. sz. műveleti parancsa, Baku, 1918. augusztus 9.

139 TNA WO 95/5043/9. Keyworth ezredes 6. sz. műveleti parancsa, Baku, 1918. augusztus 14.

140 TNA WO 95/5043/9. Keyworth ezredes 9. sz. műveleti parancsa, Baku, 1918. augusztus 18.

letebbre, hogy megerősítsék a kritikus pontokat. Ez a tűzoltó-megerősítő szerep a brit csapatok alig ezerfős létszámának megfelelő feladat volt, azonban rendkívül lényeges volt, hogy a hadsereg, amelyet támogattak, ezt a segítséget megfelelő saját műveletekkel támassza alá.

A fő hadműveletek alapját képező helyi haderő volt a legbizonytalanabb tényező az egész ostrom során: mintegy 6000 főt tett ki, körülbelül húsz zászlóaljba szervezve, nagyjából örményekből, kisebb részben oroszokból állt.¹⁴¹ A műveleti irányítás még mindig a forradalom alatt kiadott 1. számú parancs értelmében a katonatanácsok rendszerén alapult, ami rendkívül megnehezítette a döntéshozatalt. Egy ízben egy ezredszavazás után egy örmény egységen belül tűzharc robbant ki, és a helyzet annyira elfajult, hogy a csapat egyik fele a közelben állomásozó brit páncélauszár segítséget kérte az alakulat másik fele ellen.¹⁴²

A meghozott döntések sem alapultak éles katonai logikán. A nyugati hegygerincre érkező brit csapatok rendkívül rosszul kiépített, a gerinc pereme alatt nagy holttereket hagyó tüzelőállásokat találtak, a lövészárkokokat pedig egy vonalban ásták ki, és szögessdrót sem védte azokat.¹⁴³ Keyworth ezredes azt is megkérdőjelezte, hogy az adott hegygerinc egyáltalán helyes választás volt-e, ugyanis túlságosan közel feküdt a városhoz, amelyet így a török tüzéség belőhetett,¹⁴⁴ de ez vélhetően nem az örmény hadvezetés hibájából, hanem egyszerű szükségyszerűségből eredt a júliusi visszavonulás során.

A hadianyag-ellátás megszervezése is sok kívánnivalót hagyott maga után. A britek megérkezése után a fegyverraktárakat felmérő Alfred Rawlinson ezredes például nagy mennyiségű felhasználható kézfegyvert és tüzéségi eszközt talált, amelyek eddig egyszerűen elkerülték a helyiek figyelmét.¹⁴⁵

A legfelsőbb vezetés sem állt a helyzet magaslatán. Miután a bolsevikok lemondtak a bakui vezetésben, augusztus 1-jén kikiáltották az úgynevezett Központi-Kaszpi Diktatúrát,¹⁴⁶ amelynek vezető szerve az örmény és orosz tagokból álló ötfős kormány (a tagjait diktátoroknak nevezték).¹⁴⁷ A város irányításában egyrészt össze kellett egyeztetni az örmény és az orosz érdekeket, ezenkívül az éhínség hárát súroló élelemhiánnyal is meg kellett küzdeni, és a vezetők egyike sem rendelkezett komoly közigazgatási tapasztalattal. Ráadásul igyekeztek minden esetben egyhangú döntést hozni, ami meglehetősen elnyújtott minden eljárást.

Az augusztus 18-án megérkező Dunsterville nem megfelelő állapotban találta a bakui védelmet, és rögtön szembesült is a városiak panaszával, hogy ők több

141 Rawlinson, 1934. 69.

142 Dunsterville naplója, 1918. szeptember 1.

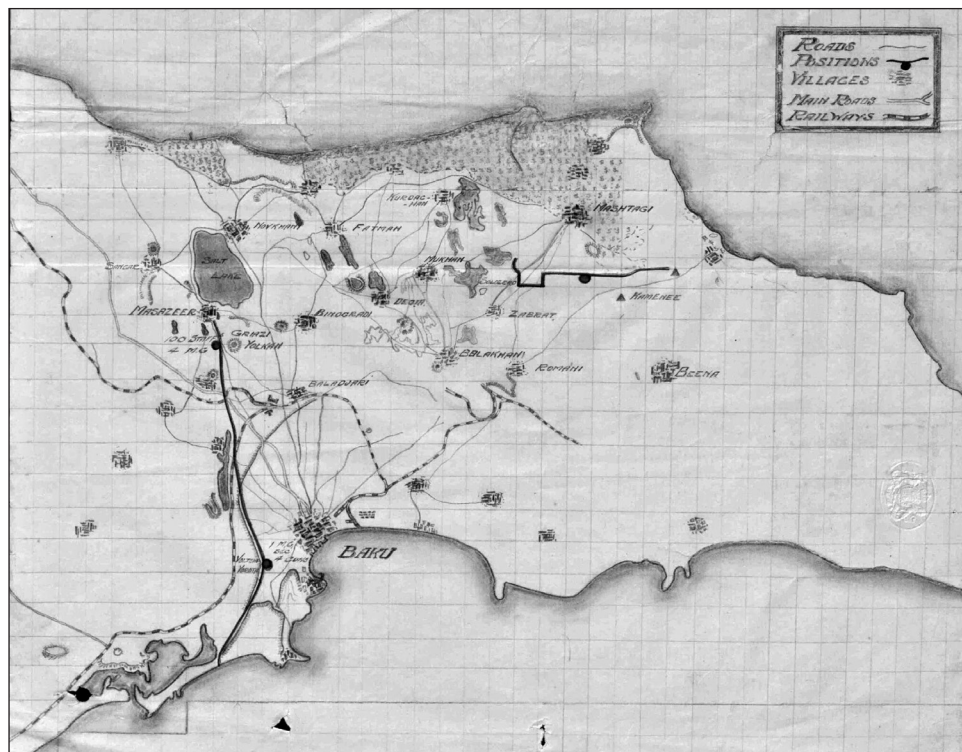
143 TNA WO 95/5043/9. Keyworth ezredes 6. sz. műveleti parancsa, Baku, 1918. augusztus 14.

144 Dunsterville, 1920. 228.

145 Rawlinson, 1934. 71–73.

146 Oroszul: Диктатура Центрокаспия. A Centrokaszpij a Kaszpi Hadiflottilla Központi Bizottságának a rövidítése (Центральный комитет Каспийской военной флотилии).

147 1918 áprilisában az Abşeron-félszigeten a bolsevikok vezetésével kikiáltották az úgynevezett Bakui Kommunát, mint egy önálló szovjetköztársaságot Azerbajdzsánban. A török csapatok közeledése július végén azonban kikényszerítette a hatalomátadást a baloldali polgári (eszer, mensevik) erőknek. Az új vezetés a britek segítségére számított.

2. ábra. Baku és a Bakui-félsziget egy, az ostrom korai szakaszában a Dunsterforce egyik tagja által készített vázlaton. A vázlaton csak a bakui angol állások vannak feltüntetve

angol katonát vártak.¹⁴⁸ Dunsterville mindössze Bicserakov optimista jóslataira hivatkozhatott, ezenkívül pedig csak annyit tehetett, hogy igyekezett a kiképzőket minél hamarabb szolgálatba állítani, és összehangolni az angolok és a városi csapatok harcát.

Hamarosan szembesülnie kellett azzal is, hogy a város korántsem annyira egységes a védelmet illetően (2. ábra), mint amilyenek a jelentések alapján tűnt. Beigazolódott májusban megfogalmazott félelme, hogy akarata ellenére bevonhatják a városi polgárháborúba.¹⁴⁹ A helyi azeriek a márciusi események óta fennálló örmény–orosz túlerőre tekintettel nem folytattak fegyveres harcot a városon belül, azonban szabotázsakkal komoly veszélyt jelentettek az ostromlottakra. A britek igyekeztek semleges álláspontot elfoglalni, az északi településekért vívott harcokban a részvételüknek mindig az volt a célja, hogy megelőzzék az azeri lakosság lemészárlását.¹⁵⁰ Ettől függetlenül nyilvánvalóan nem vonhatták ki magukat az alól, hogy az örmények és oroszok szövetségesei, és így a szabotázsoknak is célpontjai lettek.

148 Dunsterville, 1920. 274. Elmondásuk szerint nem kevesebbet, mint 16 ezret (!).

149 Knight, 2013. 107–109.

150 Dunsterville, 1920.

Dunsterville beszámolt arról, ahogy a török tüzérség tűzcsapásai szinte követék mindennapos mozgását a városban.¹⁵¹ Egy ízben a tábornok szobájába is betörték a főhadiszállásának otthont adó hotelban, a támadók azonban sikertelenül keresték a fontosabb dokumentumokat.¹⁵² Az azeriek egy ízben a központi fegyverraktárból csempészték át egy fegyverszállítmányt az ostromlók vonalaihoz, vélhetőleg a nyitottabb északi irányban.¹⁵³

A fentebb ismertetett zűrzavaros helyzetben, augusztus 26-án délelőtt érte a bakui védelmi vonalakat az első komoly török támadás augusztus 5. óta. A török támadás súlypontjai a sárvulkán környékén fekvő területen és Binagadi falunál, keletebbre voltak, azaz a nyugati magaslatok végénél és attól keletre, mindkettő javarészt nyílt terepen. A sárvulkánál a 7. North Staffordshire zászlóalj egyetlen százada tartotta a peremvonalat, valamivel kevesebb mint 100 fő, tartalékban egy örmény zászlóalj. Binagadi falunál egy örmény zászlóalj helyezkedett el az első vonalban, egy brit századdal mögötte tartalékként.¹⁵⁴ Ez az ütközet kulcsfontosságú momentuma lett az angolok és az örmények közötti bizalomvesztésnek. A taktika lényege mindkét esetben a tartalékokkal végrehajtandó ellenlökés volt. A második területen, minthogy keletebbre feküdt, a veszély is kisebb volt, ennek megfelelően tarthatták az első vonalat itt helyi csapatok.

A sárvulkánál a britek felfogták a támadás elsődleges lendületét, azonban az örmény erősítés nem érkezett meg. A brit gyalogság és géppuskások heves tüze két órán keresztül sikeresen feltartóztatta a török támadásokat, öt rohamot visszaverve, amíg aztán a század balszárnyán álló szakasz állásait lerohanták a támadók, és oldaltámadással felszámolták a védőállást, közel 90 százalékos veszteséget okozva a briteknek. Ugyanebben az időben keletebbre, Binagadi falunál az örmények első vonalát a törökök áttörték, azonban a tehergépkocsikon érkező brit erők ellenlökése megállította a további török előrenyomulást (az itt harcoló egység a sárvulkánál balszerencsés véget ért brit századhoz hasonlóan a 7. North Staffordshire zászlóaljból került ki). A sárvulkánál összeomlott brit védelmet is két hasonló gépesített brit egység szilárdította meg egy páncélautó támogatásával.¹⁵⁵

Az örmények mindkét szerepben, elsővonalbeli erőként és tartalékként is kudarcot vallottak, míg a britek mindkét esetben megmentették a helyzetet. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a helyi erők a harcokban gyakorlatilag semmilyen formában nem lehetett számítani. A törökök valós erejét illetően kijózanító volt a támadás: az ellenséges tüzérség rendkívül hatékonyan támadta a brit állásokat, és a bevetett erő is elsöprő volt a brit századhoz képest, két teljes zászlóalj, a páncélautós egység egyik tisztje szerint körülbelül 800 fő.¹⁵⁶

151 Dunsterville, 1920. 258.; Rawlinson, 1934. 76–78.

152 Dunsterville naplója, 1918. szeptember 7.

153 Rawlinson, 1934. 74–75.

154 Dunsterville naplója, 1918. szeptember 7.

155 TNA WO 95/5044/1. Titterington hadnagy jelentése. Baku, 1918. augusztus 26.; Ruston hadnagy jelentése. Baku, 1918. augusztus 26. Vö. Dunsterville, 1920. 318–319.

156 TNA WO 95/5044/1. Ruston hadnagy jelentése. Baku, 1918. augusztus 26.

Világossá vált, hogy Bakut ebben a formában hosszú távon nem lehet megvédeni. A négy zászlóalj és a páncélautós egység érkezését követően további angol csapatokra nem lehetett számítani. A brit kiképzők a helyi csapatok általános fegyelmezésében értek el eredményeket,¹⁵⁷ de nyilvánvaló volt, hogy egy nagyobb támadás esetén a védelem bármelyik pillanatban összeomolhat, és a török csapatok lerohanhatják Bakut, ami a Dunsterforce teljes megsemmisülésével járt volna együtt.

Augusztus 31-én kora reggel gyakorlatilag megisméltődtek az öt nappal korábban lezajlott események, az augusztus 26-án is támadott Binagadi falunál újabb korlátozott török támadás ért egy első vonalat tartó brit századot és a tőle keletre lévő örmény egységet. A brit század örmény tartaléka ismét nem lendült támadásba, a mellette elhelyezkedő örmény egység elmenekült, fedezetlenül hagyva a britek jobbszárnyát, amelyet a törökök ismét átkaroltak. A brit egység ezúttal elkerülte az összeomlást, bár érzékeny veszteségeket szenvedett.¹⁵⁸

Ezen a napon Dunsterville a diktátorok előtt már a brit csapatok kivonásával fenyegetőzött, és ilyen tárgyú, az evakuációt előkészítő parancsot is továbbított csapatainak.¹⁵⁹ Később mégis felfüggesztette az evakuáció végrehajtását,¹⁶⁰ sőt további teljes két hétig tartotta a bakui védelmi vonalakat erőivel. Az ottmaradás okainak megvizsgálása számos fontos tényezőre világít rá a bakui művelet egészével kapcsolatosan.

Az nyilvánvalónak tűnik, hogy nem kifejezetten a diktátorok követeléseinek engedelmessé maradt Dunsterville, mivel ezzel egy gyenge politikai vezetésnek tett volna haszontalan engedményeket. További erősítéseket a Kaszpi-tenger déli partjáról már nem tudott bevonni – de valószínűleg nem is állt szándékában.

Mivel Baku megvédése a saját vállalkozása volt, ezért ez csak másodlagos célnak számított a perzsa kordon tartása mellett. A törökök támadása Tabriz irányából folyamatosan fenyegetett, így Gilánban is megfelelő erőt kellett állomásoztatni. Szeptember elején Dunsterville egy századerejű alakulatot küldött Krasznovodszkba, a Kaszpi-tenger Bakuval szemben fekvő partjára, hogy Baku eleste esetén azt a kikötőt a tenger felől egy török átkelés ellen biztosítsa.¹⁶¹

Brit csapatok bevonásával tehát nem számolt, sőt azokat inkább egyéb feladatokra igyekezett felhasználni. Mégis számított erősítésekre – éspedig orosz erősítésekre. Amikor Bicserakov augusztus elején elhagyta északi irányba Bakut, nem azzal a céllal tette, hogy teljesen kivonja magát a további harcokból, hanem a Kaszpi-tenger partján északabbra fekvő Petrovszk felé vette az irányt, amely a legközelebbi, bolsevikok által uralt város volt.¹⁶² Ennek bevétele után további csapatokat felállítva szándékozott Baku felmentésére sietni. A várost azonban csak szeptember

157 Dunsterville, 1920. 253.

158 TNA WO 95/5044/1. Kennedy hadnagy jelentése a Binagadi falunál lezajlott ütközetről. 1918. augusztus 31. Vö. Dunsterville, 1920. 270–271.

159 TNA WO 95/5043/9. Dunsterville tábornok 14. sz. általános parancsa, Baku, 1918. augusztus 31. Vö. Dunsterville, 1920. 273–275.

160 Dunsterville, 1920. 281.

161 TNA WO 95/5042/5. Dunsterville tábornok 17. sz. parancsa, 1918. szeptember 3. E melléklet.

162 Jelenlegi neve: Derbent. Dunsterville, 1920. 285.

4-én vette be – ugyanezen a napon Dunsterville határozatlan időre elnapolta a brit erők evakuációját Bakuból.¹⁶³ Egy 500 fős alakulat érkezett is tengeri úton, ám ez nem jelentett döntő erejű segítséget, a szeptember 4-én egy héten belülrre ígért 5000 fő nem érkezett meg.¹⁶⁴

A másik erősítésnek Muganból kellett volna érkeznie, déli irányból. Mugan egy, a Perzsa- és Orosz-Azerbajdzsán határán fekvő település volt, amelyet 1918-ban főleg határőrizeti céllal idetelepített oroszok laktak, az orosz belpolitikától gyakorlatilag független vezetés irányítása mellett. Létezett ugyan egy helyi szovjet, és abban volt egy bolsevik tanács tag is, ám a közösség vezetését gyakorlatilag Szilvesztr Iljasevics ezredes, a körzet határőrparancsnoka látta el. Már augusztus 7-én oda érkezett Charles H. Clutterbuck őrnagy, hogy a muganiak segítségét kérje.¹⁶⁵ Iljasevics ezredes 3500 fős mozgó haderőt és jelentős mennyiségű gabonát kínált fel Dunsterville-nak, cserébe viszont páncéltankok és repülőgépek támogatását kérte, valamint személyzetet a géppuskákhoz és a tüzérséghez.¹⁶⁶ Dunsterville ezt a segítséget azonban nem tudta megadni teljesen, összesen 15 tisztet és altisztet küldött augusztus 18-án a helyi csapatok mellé tanácsadónak Hunt őrnagy vezetésével.¹⁶⁷

Iljasevics, mivel a műszaki segítség nem érkezett meg, nem mozdult el Muganból. Dunsterville azonban folyamatosan számolt a mugani erőekkel, még szeptember 7-én is segélykérő üzenetet küldött Huntnak.¹⁶⁸ Tisztikarának egyik tagja, Rawlinson ezredes azt javasolta, hogy a mugani erőket másképp vessék be: kihasználva azok kedvező elhelyezkedését a török-azeri erők hátában, egy mélységi akcióval rombolják le a Kura folyó hídját, amelyen a Kaukázusi Iszlám Hadsereg legfontosabb utánpótlási útvonala áthaladt. Az akciót végül csak az újabb nagy török támadás hírére fűjták le,¹⁶⁹ amikor világossá vált, hogy azt a csapást Baku védelmi vonalai már nem fogják kiállni.

Dunsterville két hétig tartó várakozásának végül a török erősítések megérkezése¹⁷⁰ és a szeptember 14-én hajnalban bekövetkezett nagy támadás vetett véget. A török-azeri erők ugyanott támadtak, ahol augusztus 5-én, a védelmi vonalaknak a városhoz legközelebb lévő, a nyugatra fekvő magaslatokon húzódó szakaszán. Hamarosan megszerezték a hegygerincen átjárást biztosító útvonal, a „Farkas-kapu” bejáratát.¹⁷¹ Mivel ennek elestével gyakorlatilag semmilyen további akadály nem állt a Kaukázusi Iszlám Hadsereg és a város központja között, Dunsterville elrendelte az előző hetekben részletesen kidolgozott evakuációs terv végrehajtását.¹⁷²

163 TNA WO 95/5042/5. Dunsterville tábornok G 343 jelzetű távirata a kazvini támaszpontnak, 1918. szeptember 4. R melléklet.

164 Uo.

165 TNA WO 95/5043/8. Clutterbuck ezredes jelentése, 1918. augusztus 10.

166 TNA WO 95/5043/8. Iljasevics ezredes levele Dunsterville tábornoknak, 1918. augusztus 22.

167 TNA WO 95/5043/8. Dunsterville tábornok G 221 jelzetű távirata Hunt őrnagynak, 1918. augusztus 18.

168 TNA WO 95/5043/8. Dunsterville tábornok G 406 jelzetű telegramja Hunt őrnagynak, 1918. szeptember 7.

169 Rawlinson, 1934. 81–83.

170 Allen–Muratoff, 1953. 494.

171 Dunsterville, 1920. 297–299.

172 Uo. 303.

A város vezetése a brit csapatok megtámadásával fenyegetőzött, ha azok evakuálnak, a Dunsterforce viszont gyakorlatilag puskalövés nélkül képes volt kihajózni. A kikötőt védő őrhajó néhány lövést leadott, ám komoly kárt nem okozott, és a brit csapatszállítók zavartalanul tértek vissza szeptember 14-én délután Enzelibe, ahonnan egy bő hónappal korábban elindultak.¹⁷³

A török–azeri csapatok a kulcsfontosságú állások megszerzése után egy teljes napig nem mozdultak, csak szeptember 15-én vonultak be Bakuba, ahol a márciusi eseményekért bosszúból végigdúlták az örmény és orosz negyedeket, nagy mézárást rendezve a lakosság körében. Dunsterville korábban megpróbált kiemenekíteni 10 ezer nőt és gyereket a városból, azonban ezt Bagdad megtiltotta¹⁷⁴ (talán a védőserég harci szellemének további csökkenésétől tartottak), így a civil áldozatok számának csökkentése ilyen módon nem sikerült.

A Dunsterforce megbízatása a kaukázusi vállalkozással véget ért, a Kaukázusban végrehajtandó kiképzőmisszió gondolata teljes egészében hamvába holt, ahogy szeptember 15-én a terület utolsó szeglete is a központi hatalmak ellenőrzése alá került Baku elestével, és a hangsúly véglegesen a katonai védelmi zónák felállítására és fenntartására helyeződött. Szeptember 16-án Dunsterville-t visszarendelték Bagdadba, a Dunsterforce-t – feladata megváltozását jelezve – Norperforce-nak nevezték át, és William Thompson tábornok parancsnoksága alá helyezték.¹⁷⁵

Egy szükségtelen kaland? Eredmények és emlékezet

A Dunsterforce eredményei rendkívül nehezen határozhatók meg. Az expedíció értékelésekor rögtön felmerül a kérdés, hogy mit kell tekinteni a valódi céljának. Az eredeti elképzelések nem váltak valóra, a britek által irányított kaukázusi front sohasem jött létre a török csapatok ellen, és gondolata lényegében már az 1918. februári enzeli fiaszkóval megghiúsult – bár egyébként is kétséges, hogy mennyire lett volna megvalósítható a breszt-litovszki béke előestéjén. Az expedíció egyik résztvevője, Martin Donohoe őrnagy szerint az egész koncepció halva született volt, a kaukázusi haderők képességeire és a kiképzéshez szükséges időre vonatkozó irreális elképzelésekkel.¹⁷⁶

Az expedíció második fázisa, a perzsa kordon felállítása sikeresnek mondható, ami a kitűzött célokat és az elért eredményeket illeti. Kúcsok kán erőire vereséget mértek, a keleti irányba indított török és német diverziós vállalkozásokat elriasztották. Kérdéses, hogy a brit háborús célokra mennyiben jelentett volna fenyegetést egy esetlegesen a sorsára hagyott és így a központi hatalmak táborába kerülő Perzsia. Mivel a Dunsterforce nem vont el komoly erőket más frontokról, így itteni tevékenységével a britek csak nyerhettek.

173 TNA WO 95/5042/5. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. szeptember 15.

174 TNA WO 95/5042/5. A bagdadi főparancsnokság X 2073 jelzetű távirata Dunsterville-nak, szeptember 12.

175 TNA WO 95/5042/5. A Dunsterforce hadinaplója, 1918. szeptember 16.

176 Donohoe, 1919. 219.

A harmadik fázis, a bakui vállalkozás Dunsterville saját akciója volt. London is kitűzött bizonyos célokat a Kaszpi-tenger és Közép-Ázsia vonatkozásában, melyek végső soron megvalósultak: Dunsterville zsákmányul ejtette a Kaszpi-tengeri szállítóhajókat, és Krasznovodszkot is megszállta, így lezárta a törökök további előrenyomulásának útját. Bakut illetően más a helyzet. Dunsterville eredeti végső célja nem valósult meg: a város elesett. Tény azonban, hogy egy teljes hónapig késleltette a város elfoglalását, ami már önmagában sikerrel ér fel. A központi hatalmak elsődleges célja Baku olajforrásainak megszerzése volt, ennek megakadályozása egészen szeptember 14-ig komoly eredmény volt a háború utolsó évében, amikor a központi hatalmak már komoly nyersanyaghiányban szenvedtek. Hogy Dunsterville mindezt véghezvihette, azt elsősorban a gyenge török felderítésnek és a neki alárendelt egységek rendkívüli kvalitásainak kell tulajdonítanunk.

Dunsterville akciójának politikai eredményei már nem ennyire pozitívak. Egyfelől önkéntelenül is az örmény–orosz oldalra állt a helyi etnikai konfliktusban, amikor a város megvédésére vállalkozott – érdekes kérdés, hogy milyen lett volna a britek későbbi megítélése, ha Dunsterville már 1918 februárjában eléri Bakut. Így mindenesetre az expedíciónak azeriellenes jelleget kölcsönöztek a beavatkozás körülményei. Egyébiránt az örmények részéről sem túlságosan pozitív a megítélése: általában csak egy, az örményeket kihasználó, majd cserbenhagyó szereplőnek tekintik az örmény történetírásban.

Az akciónak végső soron nemcsak a helyi ellentétekből, hanem az orosz belpolitikai folyamatokból sem sikerült kivonnia magát. Dunsterville-nak nem volt célja, hogy bolsevikellenes politikai akciót hajtson végre, a bolsevikok júliusi megbuktatását többnyire mégis a britek aknamunkájának fogták fel. Ez abban az értelemben kétségtelenül igaznak tekinthető, hogy ha a britek nem ajánlottak volna fel segítséget, akkor a bolsevikok eltávolításának nem lett volna esélye. A „puccs” viszont egy egyszerű szavazással történt, és a bolsevikok lemondásában a Moszkvától való félelmük játszhatott szerepet, mivel a helyükön maradással nem legitimálhatták a britek bevonulását. A lemondott komisszárok „lázadás miatti” bebörtönzése, majd kivégzése a szeptember 14-i evakuációt követően Krasznovodszkban – és ezáltal a „huszonhat bakui komisszár” bevonulása a kommunista panteonba – azonban végleg meghatározta a britek negatív megítélését a kommunisták és a szovjethatalom szemszögéből.

Ha a bakui komisszárok sorsa miatt nem is lehet rásütni az intervenció pecsétjét a Dunsterforce-ra, más okokból mindenképpen. Bicserakov és a mugani telepesek egyaránt bolsevikellenes elveket vallottak, és Bicserakov maga is harcolt Petrovszknál ellenük, ráadásul mindig a korábban megkapott brit páncélautók támogatásával. Iljasevics ezredes sem csak a törökök elleni harc céljából kért Dunsterville-től felszerelést, hanem, ahogy ő mondta, „hogy [Dunsterville] segítségével ne csak Bakut, Mugant és a Kaukázust mentjük meg, hanem egész Oroszországot, amely már most majdnem elveszett”.¹⁷⁷ Ez világosan leírja későbbi szándékait. Dunsterville belekényszerült ebbe a helyzetbe, mivel csak a bolsevikellenes erők

177 TNA WO 95/5043/8. Iljasevics ezredes levele Dunsterville tábornoknak, 1918. augusztus 22.

voltak hajlandóak katonai támogatást nyújtani (vagy inkább ajánlani) neki, ám kétségtelenül támogatta és segítette a fehér csoportokat, míg a bolsevikokra a legjobb esetben is „hallgatólagos ellenségességgel” tekintett.

Dunsterville maga is látta a veszélyeket, többször igyekezett biztosítani a bolsevikokat, hogy nem kíván beavatkozni az orosz belpolitikába. Az azeri–örmény–orosz konfliktust is érzékelte, és ebből is kifejezetten igyekezett kimaradni. Amikor elindult Bakuba, számára is nyilvánvalóvá válhatott azonban, hogy mindezeket a hibákat elkövette.

Az elindulás oka felveti az utolsó fennmaradó kérdést. Pontosán miért is erőltette Dunsterville a bakui akciót, miért akart megmenteni „egy csapat örményt a törököktől egy forrongó orosz városban”?¹⁷⁸ Közép-Ázsia elzárását a török előrenyomulás elől megvalósíthatta volna Baku elfoglalása nélkül is. A bakui olajkutak megvédése fontos cél volt, és az akció megindulása után a háborús kabinet is erre hivatkozva marasztalta Bakuban.¹⁷⁹ Ez azonban már csak igazolása volt az akciónak: korábban Lloyd George egyenesen úgy nyilatkozott, hogy ha a törökök elfoglalják Bakut, az hosszú távon még előnyösebb is Anglia számára, mint ha a város az oroszoké marad.¹⁸⁰ Baku esetleges német kézre kerülése komoly veszélyt jelentett volna, ám a török ellenőrzés ezzel nem volt azonos. A németek igyekeztek is a törökök előtt elérni a várost, és amikor akciójuk kudarcba fulladt, világossá vált, hogy a török ellenőrzés alatt álló Bakuból csak nagyon sokára érkezhetsz olaj a központi hatalmak hadigépezete számára.

Dunsterville a körülmények és az adott lehetőségek ellenére mégis erőltette a bakui akciót. Mindent számba véve, úgy tűnik, hogy egyszerűen presztízsértéke miatt. Expedíciójának első fázisa kudarcba fulladt, a második nem hozott látványos eredményeket. Baku elfoglalása és megvédése viszont nagy teljesítmény lett volna relatíve eseménytelen karrierjében. Végül is, ugyanúgy, ahogy sok más brit utazó és kalandor korábban, ő is kalandot és személyes sikert keresett Közép-Ázsiában. 1918 augusztusában, amikor csak az ő egysége állt a bakui olaj és a törökök között, úgy tűnt, ezt megkapta. Igyekezett is élni vele – de mint oly sok kalandor, kudarcot vallott, és a helyiekben rossz emlékeket hagyott maga után, elért eredményeit pedig csak jóval később ismerték el.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

TNA = The National Archives (Kew, United Kingdom)

CAB = The Cabinet Papers

WO = War Office

¹⁷⁸ Dunsterville, 1920. 219.

¹⁷⁹ TNA WO 95/5043/8. Dunsterville tábornok G 346 jelzetű távirata, 1918. szeptember 4.

¹⁸⁰ TNA CAB 23/6. A háborús kabinet ülésének jegyzőkönyvei, 1918. június 24.

2. Kiadott források és szakirodalom

Adam

2014 Adam, Volker: Az újkori azerbajdzsán-török identitás kezdetei. In: *Világtörténet*, 4. (36.) (2014) 3. sz. 381–407.

Allen–Muratoff

1953 Allen, William Edward David – Muratoff, Paul: *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco–Caucasian Border 1828–1921*. Cambridge, 1953.

Altstadt

1992 Altstadt, Audrey L.: *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Stanford, 1992.

Arslanian

1980 Arslanian, Artin H.: Dunsterville's Adventures: A Reappraisal. In: *International Journal of Middle East Studies*, 12. (1980) 2. sz. 199–216. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020743800000489>.

Atabaki

2006 Atabaki, Touraj: The First World War, Great Power Rivalries and the Emergence of a Political Community in Iran. In: *Iran and the First World War: Battleground of the Great Powers*. Ed.: Atabaki, Touraj. London, 2006. 1–8.

Dailami

1990 Dailami, Pezhmann: The Bolsheviks and the Jangali Revolutionary Movement, 1915–1920. In: *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 31. (1990) 1. sz. 43–59. DOI: 10.3406/CMR.1990.2201.

Donohoe

1919 Donohoe, Martin Henry: *With the Persian Expedition*. London, 1919.

Dunsterville

1911–1922 The Diaries of General Lionel Dunsterville, 1911–1922. In: *World War I Document Archive – BYU. III. Diaries, Memorials, Personal Reminiscences*. http://www.gwpda.org/Dunsterville/Dunsterville_main.html (letöltés: 2023. január 23.).

1920 Dunsterville, Lionel Charles: *Adventures of Dunsterforce*. London, 1920.

1921 Dunsterville, Lionel Charles: From Baghdad to the Caspian in 1918. In: *The Geographical Journal*, 57. (1921) 3. sz. 153–164. DOI: <https://doi.org/10.2307/1780858>.

Gökay

1995 Gökay, Bülent: The Battle for Baku (May–September 1918): A Peculiar Episode in the History of the Caucasus. In.: *The Turkish Yearbook of International Relations*, 25. (1995) 21–45.

Inceoglu

2012 Inceoglu, Cengiz: *Dunsterforce and Baku: A Case Study in British Imperial/Interventionist Foreign Policy with Respect to Transcaucasia 1917–1918*. [Disszertáció, İhsan Doğramacı Bilkent University.] Ankara, 2012. <http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0006044.pdf> (letöltés: 2023. február 28.).

Katchanzouni

2013 Katchanzouni, Hovhannes: *Dashnagzoutiun Has Nothing to Do Anymore. Report Submitted to the 1923 Party Convention*. Istanbul, 2013.

Knight

2013 Knight, Paul: *The British Army in Mesopotamia, 1914–18*. London, 2013.

Majd

2013 Majd, Mohammad Goli: *The Great Famine and Genocide in Iran, 1917–1919*. Lanham, 2013.

Mir-Babayev

2010 Mir-Babayev, Mir-Yusif: *A Concise History of Azerbaijani Oil*. Baku, 2010.

Rawlinson

1934 Rawlinson, Alfred: *Adventures in the Near East*. London, 1934.

Stewart

1933 Stewart, George: *The White Armies of Russia. A Chronicle of Counter-Revolution and Intervention*. New York, 1933.

Suny

1972 Suny, Ronald Grigor: *The Baku Commune, 1917–1918. Class and Nationality in the Russian Revolution*. Princeton, 1972.

Swietochowski

2004 Swietochowski, Tadeusz: *Russian Azerbaijan 1905–1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community*. Cambridge, 2004.

Sykes

1921 Sykes, Percy: South Persia and the Great War. In: *The Geographical Journal*, 58. (1921) 2. sz. 101–116. DOI: <https://doi.org/10.2307/1781457>.

Walker

1990 Walker, Christopher J.: *Armenia: The Survival of a Nation*. London, 1990.

DÁNIEL FARKAS

HEADING TO BAKU!

THE HISTORY OF DUNSTERFORCE

The article presents a summary of the political and military history of the Dunsterforce, a task force of the British Army in the Middle East. The Dunsterforce, named by its initial leader, Lionel Charles Dunsterville, was formed initially in early 1918 as a training and assistance mission to help form pro-Entente Georgian groups to help curb Ottoman gains in the Caucasus after the collapse of the Russian Army in the wake of the Russian revolutionary turmoil. The Dunsterforce reached the Caspian Sea in January but was barred from reaching the Caucasus by Bolshevik forces. The task force was rerouted to serve as a training mission in Northeast Persia to curb potential Ottoman and German gains. By the middle of 1918, the mission stabilized the region and cleared the way to the Caspian Sea for another British campaign. During that summer, the political situation altered in Baku, Russian Azerbaijan, which cleared the way for the British to intervene on the side of local Russian and Armenian groups against the incoming offensive of Azeri–Turkish forces. The British intervention stopped the “Caucasus Islam Army” from taking Baku from early August 1918 until mid-September. Still, it was forced to evacuate by the 15th of September because of the overwhelming enemy force. The Dunsterforce was successful in its task to stabilize the situation in Northwestern Persia and to help delay the taking of the Baku oilfields by the Central Powers.